

de Sportwereld

NUMMER 69

Voorjaar 2014

**Kaatsen
en
Kaatsen**

**Cycling Identities | De Zingende Dame |
Nieuwe Schaatsgeschiedenis | Deep Play**

GESCHIEDENIS EN ACHTERGRONDEN VAN DE SPORT

INHOUD

In dit nummer

'Antieke' Sportboeken	3
Cycling Identities	5
Deep Play	9
De Zingende Dame Geeft Zich Bloot	14
Wie Rijdt Paping Uit De Boeken?	16
Kaatsen en Kaatsen	19
Publicaties	29
Medewerkers	31

Niek Pas-Cycling Identities p.19

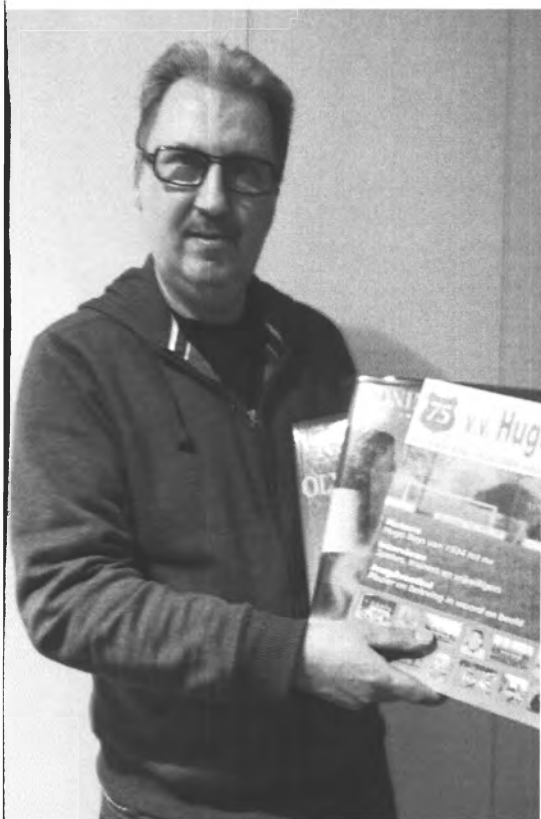
VOORWOORD

Pieter Breuker, voorzitter van Stichting de Sportwereld kondigde het in het laatste nummer van 2013 al aan: met ingang van 2014 kent het magazine een nieuwe hoofdredacteur. Dat betekent niet dat het magazine, zoals u dat gewend bent, compleet zal veranderen. Integendeel, ook in deze editie treft u betogen, verhalen en een overzicht van publicaties aan zoals u dat van ons mag verwachten. Zo hebben Marjet Derks en Niek Pas hun bijdrage aan het door de Stichting de Sportwereld georganiseerde symposium eind 2013 in Nijmegen bewerkt tot een artikel'. Niek Pas gaat dieper in op de Ronde van Algerije en de rol van deze wielerronde bij de ontwikkeling van een Algerijns bewustzijn. Marjet Derks houdt een pleidooi voor een sociaal-cultureel perspectief op sportgeschiedenis. En Pieter Breuker onderzoekt het gebruik van de term kaatsen.

Toch blijft niet alles bij hetzelfde. In deze editie start, in samenwerking met sportgeschiedenis.nl, een rubriek van Jurryt van de Vooren. Van de Vooren is op zoek gegaan naar vergeten baan- en clubrecords in het schaatsen en zal daar in de komende nummers over schrijven. Ook qua vormgeving is hier en daar iets veranderd. Het zijn details, maar ook een geschiedkundig magazine wil en moet blijven vernieuwen. Hopelijk allemaal tot het genoegen van de lezers.

Sven Portz

'ANTIEKE' SPORTBOEKEN

Boekenwinkelketen Polare werd eind februari failliet verklaard. En het lijkt erop dat lezers steeds meer boeken illegaal downloaden. Toch denkt Ton Alofs (1960, Den Helder) dat zijn nieuw opgerichte sportboekenwebsite www.antiquesportsbooks.com een succes zal worden. Remco van Dam sprak met hem.

Remco van Dam

on Alofs

Sinds kort is er voor de liefhebbers van historische sportboeken – naast www.sportboek.nl en www.sportboekgezocht.nl - nog een site waar ze terecht kunnen: www.antiquesportsbooks.com. De man achter de website is Ton Alofs, van origine ICT'er. Maar Alofs droomde al van een boekenshop toen hij jong was.

Wie is Ton Alofs en waarom start hij – in deze voor de boekenbranche toch moeilijke tijden - met deze site?

'We proberen vooral mooiere boeken aan te bieden, en als het even kan gesigneerd.'

Liefde voor de sport

Voor Ton Alofs vormden sporten en verzamelen de belangrijkste activiteiten in zijn jeugd. Schaatsen, tennis, honkbal en softbal zijn enkele van de sporten die Alofs op amateurniveau beoefende. Alofs: 'Ik heb zelfs bijna de Elfstedentocht in 1985 geschaatst. Helaas had mijn schoonvader zijn lidmaatschap van de Elfstedenvereniging twee maanden eerder omgezet van actief naar passief lid, waardoor ik zijn pas niet meer kon

gebruiken. Zonde, want ik had al weken getraind!'

Daarnaast zit Alofs elk weekend op de tribune in de Alkmaarderhout bij AZ, en verzamelt hij o.a. boeken over de Elfstedentocht. Inmiddels is hij vanwege de leeftijd wat minder sportief, maar ondersteunt hij zijn dochters bij hun activiteiten (zwemmen en dansen) en draagt hij via een stichting bij aan sponsoring van sporttalenten in Alkmaar en omgeving.

Waarom www.antiquesportsbooks.com?

Er zijn in Nederland al diverse websites die sportboeken aanbieden. Toch verwacht Alofs dat zijn website een succes wordt: 'We, mijn gezin en ik, proberen vooral mooiere boeken aan te bieden, en als het even kan gesigneerd. Dat betekent dat we geen boeken onder de 5 euro verkopen en dat we vooral boeken van voor 1970 zoeken en verkopen. Op dit laatste punt doen we nog wel eens concessies, omdat mooie sportboeken natuurlijk van alle tijden zijn. Maar als je kijkt naar de biografieën die nu verschijnen, zoals die van Andy van der Meijde of René van der Gijp, dan komen die eigenlijk niet in aanmerking voor verkoop via onze website. Een ander aspect waarin we onderscheidend zijn, is dat we ons, zo blijkt ook uit de naam van de website, nadrukkelijk richten op het buitenland. De markt voor sportboeken is in Nederland wat beperkt, terwijl met name in Engeland, Zuid-Afrika en de

Verenigde Staten veel belangstelling is voor alles wat met sport te maken heeft.'

Het aanbod op antiquesportsbooks.com bestaat nu uit zo'n 600 boeken. Dat aantal zal de komende maanden doorgroeien naar ruim 1.000 boeken. Alofs onderhoudt daarvoor contacten met meerdere antiquariaten en speurt verder beurzen en andere boekensites af.

'Ik vind het belangrijk dat sportboeken voor iedereen beschikbaar zijn. Als andere mensen er lol aan beleven, beleef ik er ook lol aan'

Holland Heineken House

Het gaat bij Alofs niet alleen om verkopen. Als hij boeken uit kan lenen voor een expositie zal hij daar graag aan meewerken. Zo krijgt hij vlak voor de Olympische Spelen in Sotsji het verzoek of hij zijn collectie boeken over de Olympische Spelen wil uitlenen aan het Holland Heineken House. Daar zullen ze in de leeskamer komen te staan. Alofs: 'Dat is toch hartstikke leuk! En het is niet alleen reclame voor mijn website, ik vind het ook belangrijk dat sportboeken voor iedereen beschikbaar zijn. Als andere mensen er lol aan beleven, beleef ik er ook lol aan.' Bij verzoeken van musea of andere instellingen zal hij (delen van) zijn collectie dan ook zeker weer uitlenen.

Wie zijn sportboeken kwijt wil of juist een speciaal sportboek zoekt surft naar www.antiquesportsbooks.com.

Antiquesportsbooks.com De webshop voor sportboekenverzamelaars

0 items - €0,00 | Login | Mijn Account

Home Shop Boeken aanbieden Booksearch Over ons Links Contact

search

Welkom op Antiquesportsbooks.com

Dé website voor de echte sportboekenverzamelaar.

CYCLING IDENTITIES

Niek Pas was een van de sprekers op het door Stichting de Sportwereld georganiseerde symposium in Nijmegen, afgelopen december. Zijn bijdrage over de Ronde van Algerije heeft hij bewerkt tot een artikel voor De Sportwereld.

Niek Pas

Sinds enkele jaren kent Algerije een nationale wielerronde, de Tour d'Algérie Cycliste. Daar is op zich niets gek aan, wielrennen is een mondiale sport en veel Afrikaanse landen hebben tegenwoordig zo'n meerdaags evenement. Minder bekend is dat deze wielerronde diep geworteld is in de vroege 20e eeuw, toen Algerije nog Frans-Algerije was.

Eind 19e eeuw hadden Franse kolonisten – aanwezig vanaf de verovering in 1830 – voetbal, atletiek, zwemmen en boksen geïntroduceerd in Algerije en deze sporten volop tot ontwikkeling gebracht. Hetzelfde geldt ook voor wielrennen, een discipline die zich vanaf de jaren 1890 ontpopte tot de eerste populaire massasport, nog voor het voetbal. Algerije was een settler gemeenschap, een smeltkroes, etnisch, sociologisch en cultureel. Naast Algerijnen (arabieren en berbers) woonde er een omvangrijke joodse gemeenschap, aangevuld met Europese immigranten. Naast Fransen vooral ook arme Spaanse en Italiaanse immigranten die in Noord-Afrika hun geluk kwamen beproeven. Rond 1950 leefden 1 miljoen kolonisten naast 10 miljoen Algerijnen. De koloniale upperclass (grootgrondbezitters en industriëlen) omvatte zo'n tienduizend personen, slechts een fractie van de totale settler gemeenschap. Wielrenners, of ze nu van Europese of Algerijnse komaf waren, behoorden stevast tot de lagere sociale klassen: ambachten, kleine zelfstandigen, lagere ambtenarij, landarbeiders. Voor 1900 verrezen in Algerije de eerste vélodromes en werden verenigingen opgericht, aanvankelijk exclusief Frans zoals de Club Olympique Algérois of de Vélo Club Oranais. In de jaren dertig vond een massieve uitbreiding van sportbeoefening in georganiseerd verband plaats, voor vrijwel alle disciplines. Vanaf 1936 kreeg het inheemse wielrennen een eigen gezicht, met Vélo Sport

Musulman (VSM, Algiers) als blikvanger. Tot de oprichting van VSM evolueerden Algerijnen op individuele basis binnen koloniale wielerverenigingen, en ook op individuele basis in de Tour de France, met Abdelkader Abbès (1936) als bekendste voorbeeld. Vélo Sport Musulman legde de basis voor een talentvolle generatie, die na de Tweede Wereldoorlog van zich zou doen spreken. Deze club speelde tevens een cruciale rol in de constructie van Algerijnse wielrenners als boegbeelden van Algerijnse identiteit en was, zoals alle inheemse sportverenigingen, een broedhaard van nationalisme. VSM organiseerde onder meer druk bezochte culturele avonden waar in woord, zang en dans een Algerijnse identiteit werd benadrukt. De koloniale autoriteiten stonden deze ontwikkelingen knarsetandend toe.

'Vanaf 1936 kreeg het inheemse wielrennen een eigen gezicht, met Vélo Sport Musulman.'

Na de Tweede Wereldoorlog kende het Noord-Afrikaanse wielrennen een kortstondige periode van bloei. Frankrijk investeerde volop in dit overzeese gebiedsdeel, een vorm van 'second colonial occupation', wat weer een reactie was op de dekolonisatiegolf die door de Azië trok. Frankrijk was weliswaar bereid om Indochina af te stoten en concentreerde zich daarentegen op de Afrikaanse bezittingen. Voor de wielersport betekende dit dat de drie regio's Oran, Algiers en Constantine nu werden geïntegreerd in de Fédération Française de Cyclisme, FFC. En

Kebaili in de Tour d'Algérie van 1952 - privécollectie Claude Arbona

bekende Franse fabrieksmerken zoals La Perle, Terrot en Alcyon breidden hun franchise-ondernemingen in de grotere steden uit. Voor Noord-Afrikaanse talenten lagen profcontracten klaar.

In 1949 kwam een Ronde van Algerije tot stand onder impuls van journalist Tony Arbona van sportkrant *Champion* en dagblad *La Dépêche Quotidienne d'Alger*. Het te volgen model was de Ronde van Frankrijk. De Tour d'Algérie kende vijf opeenvolgende edities alvorens aan de vooravond van de Algerijnse onafhankelijkheidsoorlog (1954-1962) te verdwijnen. Het succes van de Ronde van Algerije leidde tot deelname van een gemengde ploeg van de beste talenten uit Algerije, zowel Algerijnen als pieds noirs, aan de Ronde van Frankrijk, die toen nog met landen- en regionale ploegen werd verreden - in de jaren 1950-1952: de *Équipe Nord-Africaine*.

'Net zoals de verovering van Algerije in de 19e eeuw een viriel en masculien epos was, beklemtoonde de Tour d'Algérie het aspect van fysieke inspanning.'

De koloniale elite steunde het project om de zichtbaarheid van Noord-Afrika ten opzichte van Parijs te vergroten en Algerije steviger te integreren om economische en demografische stagnatie te voorkomen. De meerdaagse TAC bevestigde de band met *la mère-patrie*: Franse fabrieksploegen maakten hun opwachting; voor de sportieve infrastructuur leunde de organisatie op *l'Équipe* en de Ronde van Frankrijk - er was nauw contact met Jacques Goddet, toenmalig directeur van de Ronde van Frankrijk. Franse commissarissen, jury, ploegleiders (veelal bekende Franse oud-winnaars van de Tour Antonin Magne en Georges Speicher) staken de Middellandse Zee over om reputatie en expertise aan dit nieuwe wielerspektakel te verlenen.

De ronde was tevens een vector van moderniteit en een etalage voor westerse identiteit. Hierop wijst het jaarlijks uitdijende rondreizende circus van techniek, mechaniek, sponsors, verslaggevers en reclamekaravaan. De Tour d'Algérie was hierin natuurlijk niet uniek, in Europa gebeurde hetzelfde. Maar in een gesegregeerde samenleving waarin bovendien grote inheemse groepen in bittere armoede leefden - lees de romans van de Algerijnse

schrijver Mouloud Feraoun over Kabylïë - kreeg dit een extra dimensie. De ronde is eveneens te beschouwen als een toonbeeld van frontiermentaliteit. Net zoals de verovering van Algerije in de 19e eeuw een viriel en masculien epos was, beklemtoonde de Tour d'Algérie het aspect van fysieke inspanning. Op dit punt konden Algerijnen wedijveren met pieds noirs.

Tot de bekendste inheemse wielersporters die rond 1950 furore maakten behoorden Abdelkader Zaaf (1917-1986) en Ahmed Kebaïli (1925-2013). Zij waren idolen in Frans-Algerije, ook voor jonge renners van Europese komaf. Zaaf zou wereldberoemd worden in wielersport vanwege zijn inzinking in de Tour de France van 1950. Tijdens de etappe van Perpignan naar Nîmes ontsnapte Zaaf met Marcel Molinès aan de greep van het peloton. De hitte was verzengend en door een combinatie van uitputting en doping zeeg Zaaf ineen aan de voet van een plaat, daarbij rijkelijk besprenkeld met wijn door toegesnelde boeren. Hij probeerde nog op de fiets te klauteren, reed enkele meters in de verkeerde richting, maar zakte toen opnieuw in elkaar. Molinès won de etappe, de eerste Noord-Afrikaan ooit!, maar Zaaf schreef geschiedenis.

Kebaïli op zijn beurt is een facinerende *cas de figure* vanwege zijn nationalistische engagement. Als jongen zweemde hij al met Messali Hadj, de nationalist van het volk. Vanaf de door het Front de Libération Nationale (FLN) ontketende opstand in november 1954 verleende Kebaïli vanuit zijn Terrot-fietswinkel in Blida hand- en spandiensten voor het verzet. Zijn arrestatie op 11 juli 1955 was een schok voor de Franse gemeenschap die hem beschouwde als 'een van ons', een voorkomende, geassimileerde, moslim. Voor de ultra's onder de kolonisten was Kebaïli vanaf dat moment een verrader, voor het FLN trad hij toe tot de eregalerij 'held van de Revolutie'. Terwijl Zaaf kermiskoersen in Bretagne verreed, zat Kebaïli een gevangenisstraf van vijf jaar uit. In zekere zin had Kebaïli geluk want andere bekende inheemse wielrenners die de kant van het verzet kozen, zoals Mostéfa Chareuf (in 1952 nog gestart in de Tour de France) moesten hun strijd voor een zelfstandig Algerije met de dood bekopen. Chareuf sneuvelde in een confrontatie met het Franse leger.

Naast inheemse wielrenners deden ook coureurs van Europese komaf in Algerije van zich spreken: de zogeheten *pieds noirs*. (Deze naam voor Franse kolonisten zou overigens pas na de onafhankelijkheid van Algerije in 1962 algemeen ingang vinden.) Wielrennen was in pieds noirs kringen uiterst populair. De afstammelingen van

De Algerijnse wielrenner Abdel Kader Zaaf

Fransen, Spaanse en Italiaanse immigranten volgden het continentale wielrennen, met de Ronde van Frankrijk als blikvanger, nauwgezet. De Tour droeg bij aan hun eigen constructies van 'Frans-zijn', aan hun verbeelding van de 'mère-patrie', een identitaire verbondenheid die eerder imaginair dan reëel was. Tot de bekendste namen behoorden, naast Marcel Molinès (1928-2011), met name Marcel Zélasco (1924-2002, uit Algiers) en Marcel Fernandez (1929, uit de Oranie). Zélasco was voortdurend in sportieve strijd verwickeld met Kebaïli om wie zich de beste Noord-Afrikaanse coureur mocht noemen in de Tour d'Algérie Cycliste en de groene trui verdiende van de best geklasseerde Noord-Afrikaan. Evenals Fernandez maakte Zélasco het einde van Frans-Algerije niet meer mee, hij vertrok medio jaren vijftig naar Frankrijk om daar een nieuw leven op te bouwen.

De Ronde van Algerije in de jaren 1949-1953 was daarnaast ook een internationale aangelegenheid: er reden volop Fransen uit de metropool en overige Europeanen mee. Vier van de vijf verreden Rondes van Algerije in de periode 1949-1953 werden trouwens gewonnen door Belgen, West-Vlamingen. Hilaire Couvreur en André

Rosseel (namens Terrot) en Germain Derycke (voor Alcyon), allen subtoppers die een maatje te groot bleken voor de beste Noord-Afrikanen. Van hen zou Couvreur innige vriendschap ontwikkelen met zijn ploeggenoot Zaaf. Couvreur's veelvuldige koersen in Noord-Afrika leverden hem de bijnaam 'Hilaire l'Africain' op. Ook enkele Nederlandse wielrenners maakten hun opwachting in Algiers, onder meer Jan Lambrichs (1949), Wim van Est en Wout Wagtmans (1953). In dit opzicht is de Ronde van Algerije ook te beschouwen als een naoorlogs voorbeeld van ontluikende transnationale sportcultuur, in dit geval de sportieve interactie tussen Europa en Afrika.

'De burgeroorlog maakte meerdaagse koersen door het achterland lastig te organiseren.'

Na de Algerijnse onafhankelijkheid, 1962, zou de TAC op diverse momenten nieuw leven worden ingeblazen. Eind jaren zestig maakte de ronde in het socialistisch aangehauchte Algerije een revival door als amateurkoers, met deelname van Egyptenaren, Oost-Europeanen en een enkele Nederlander (onder meer de jonge Gerrie Knetemann). In de jaren 1990 verdween de ronde van de wielerkalender. Algerije viel ten prooi aan een bloedige strijd tussen radicaal-islamitische groeperingen en het leger, dat de seculiere Republiek en vooral de eigen machtspositie verdedigde. De burgeroorlog maakte meerdaagse koersen door het achterland lastig te organiseren.

Maar als een fenix is de ronde het afgelopen decennium herrezen. Ditmaal georganiseerd door een evenementenbureau, Nord-Sud Organisation (NSO), gevestigd in een voorstadsje van Algiers. Meer dan ooit is de ronde een toonbeeld van transnationale wielercultuur met deelname van diverse Afrikaanse en Europese (waaronder ook Nederlandse) ploegen. Interessant is dat voor deze relatief laaggeklasseerde koers op de UCI-kalender de roemruchte Tour d'Algérie van 1949, dus die uit de koloniale tijd, voorbeeld en model is.

Dit artikel is geschreven in het kader van een onderzoek naar de contemporaine geschiedenis van Algerije. Het boek verschijnt in 2015 bij uitgeverij Wereldbibliotheek, Amsterdam.

DEEP PLAY

Een andere bijdrage op het door Stichting de Sportwereld georganiseerde symposium in Nijmegen, afgelopen december, was van de hand van Marjet Derks. Zij hield een pleidooi voor een sociaal-cultureel perspectief op sportgeschiedenis.

Marjet Derks

Inleiding

'A happy trio', zo noemt de Zuid-Afrikaanse historica Anne Mager het amalgaam van sport, bier en mannelijkheid in relatie tot de dominante sociabiliteit in Zuid-Afrika. Bij haar onderzoek naar de succesvolle South African Breweries merkte ze dat dit niet zomaar een economisch succesverhaal was, maar het resultaat van de gegroeide sportcultuur. In bier doordrenkte sportwedstrijden (resp. voetbal en rugby) representeerden voor zowel blanke als zwarte mannen een sociaal domein waar zij zich verbonden voelden met andere mannen; de emoties die het spektakel en de gezamenlijke rituelen opriepen versterkten die onderlinge band. De sportontmoetingen hadden volgens Mager 'a cultural power akin to religion'.¹

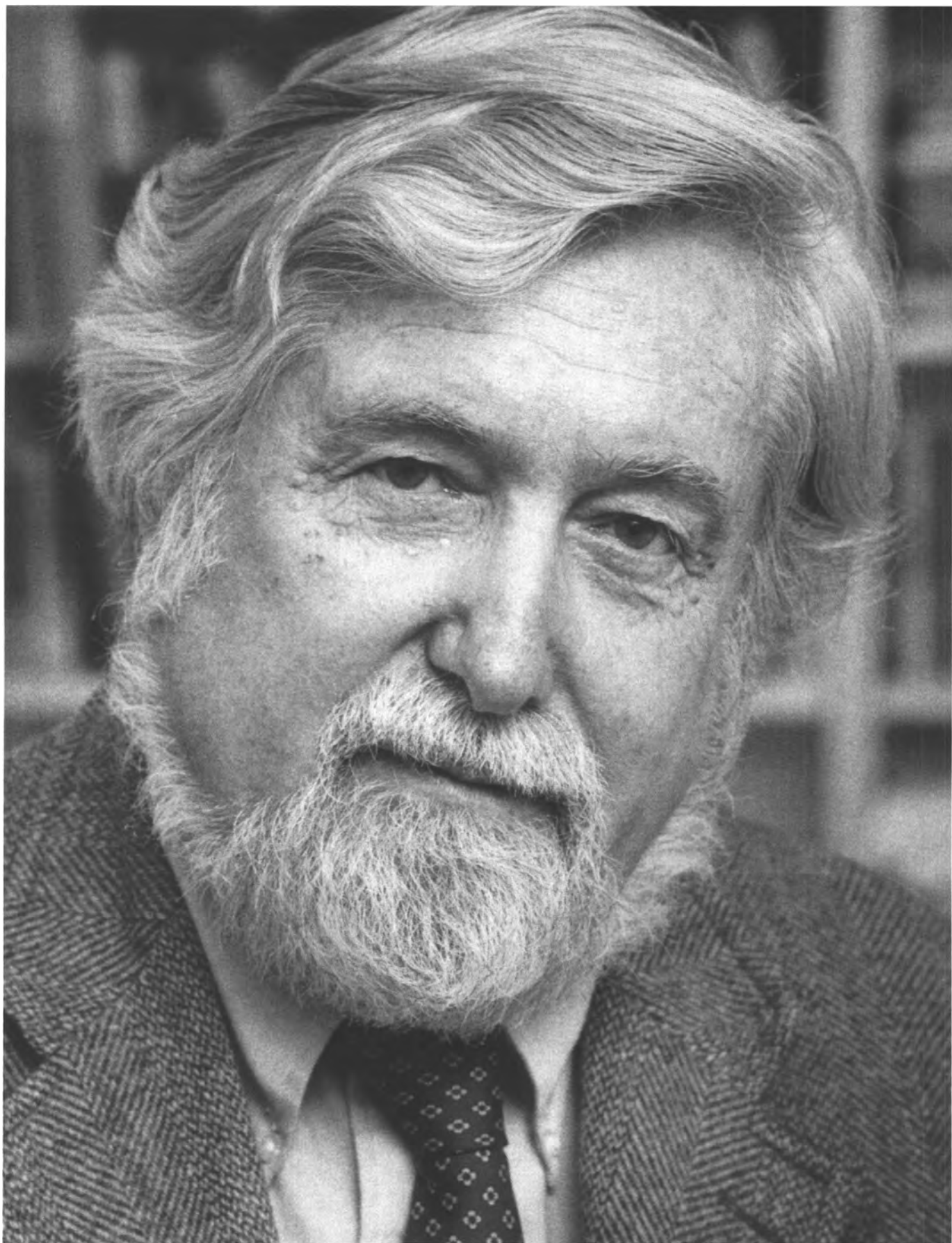
Sport had en heeft in Zuid-Afrika (maar we kunnen hier ook talloze andere landen invullen) een enorme symbolische betekenis en is dan ook veel meer dan het fysieke gebeuren alleen. Het gaat hierbij om 'deep play', een betekenisvol spel, waar culturele posities zoals eer, roem en status worden geconstrueerd en bevestigd. Het is oorspronkelijk een door de 17-eeuwse filosoof Jeremy Bentham gemunt begrip, dat bekend werd door de toepassing van cultureel antropoloog Clifford Geertz bij zijn poging om culturen te interpreteren en duiden. Bij 'deep play' gaat het niet over rationele of materiële zaken, maar om een web van betekenissen dat mensen zelf spinnen.² Sport is bij uitstek een domein van 'deep play', stelt Mager. Het daagt historici uit om te onderzoeken welke symbolische betekenissen in en rond sport zijn geweest,

hoe die sociaal verankerd zijn geraakt en ook – zou ik daaraan willen toevoegen – hoe sport *zelf* voortdurend van inhoud is veranderd en welke betekenissen het heeft voortgebracht, uitgedaagd en bemiddeld.

Momenten in de sportgeschiedenis

Het symbolische is een belangrijk aspect van sport, zowel in de antieke als de moderne versie. Sport heeft een grote tekenwaarde en representeert allerlei zaken die ver uitstijgen boven de fysieke activiteit zelf. Wetenschappelijke aandacht voor die symbolische kant van sport is het thema van de culturele sportgeschiedenis. Het gaat daarbij om vragen als hoe sport door individuen en sociale groepen is geïnterpreteerd, welke betekenissen eraan zijn gehecht, hoe sport is geconstrueerd, gerepresenteerd en verbeeld, met welke culturele associaties dat gebeurde en welke identificaties daarbij een rol speelden. In het werk van *eminence grise* J.A. Mangan bijvoorbeeld speelt de relatie tussen sport, spel, ethiek en imperiale identiteit een belangrijke rol. In het door hem geredigeerde boek *The Cultural Bond* omschrijft Mangan sport als een morele metafoor, een politiek symbool en culturele verbinding, speciaal binnen de context van laat-Victoriaanse Engelse Empire. Sport had, zo stelt hij, tal van complexe culturele functies en betekenissen – bedoeld en onbedoeld, direct en indirect, formeel en informeel – en was het belangrijkste spirituele Engelse exportproduct.³

Mangans werk verscheen al sinds de jaren tachtig, in een tijd dat cultuurgeschiedenis aan haar opmars begonnen

Clifford Geertz. Het begrip Deep Play werd door Geertz bekend

was. In sporthistoriografische debatten lijkt het echter wel eens alsof de zogeheten 'cultural turn' steeds opnieuw wordt uitgevonden. Vaak zijn deze debatten ingebed in een grotere probleemstelling, namelijk het vermeende gebrek aan methodologische, epistemologische en theoretische fundering van sportgeschiedenis – zoals ook menig sporthistorisch overzicht uit het afgelopen decennium opent met de constatering dat het met de sportgeschiedenis als geheel slecht gesteld is. Die retoriek van omissie en het nieuwe begin wil ik hier niet herhalen. Wel lijkt het me, in aansluiting bij recente meer algemene pleidooien voor een 'return of the cultural' in wetenschappelijke analyses, zinnig om het belang van het cultuurhistorische perspectief voor sportgeschiedenis tegen het licht te houden.⁴

De meeste sporthistorici zijn het erover eens dat sportgeschiedenis, met name in de Angelsaksische landen, is ontstaan als een kind van de sociale geschiedenis.⁵ Sociaalhistorische thema's zoals sport in relatie tot klassenvorming, sociale bewegingen en de invloed van sport binnen de *civil society* nemen nog altijd een belangrijke plaats in. Vanaf de tweede helft van de jaren tachtig werden (deels als reactie op de sociaalhistorische dominantie) cultuurhistorische thema's en benaderingswijzen invloedrijker. Aanvankelijk ging het er vooral om nationale, lokale, sociale en gender-identiteiten te duiden. Vanaf de eeuwwisseling waaierden de thema's steeds verder uit, met name onder invloed van 'wendingen binnen de wending': discoursanalyse ('linguistic turn'), aandacht voor ruimte ('spatial turn') en beelden ('visual turn').⁶

De Australiër Murray G. Phillips, een van de postmodernisten binnen de sportgeschiedenis, spreekt niet over wendingen maar liever van momenten.⁷ In navolging van zijn Australische collega Douglas Booth noemt hij drie modellen van historisch onderzoek die ook binnen de sportgeschiedenis aan te wijzen zouden zijn: reconstructie, constructie en deconstructie. De reconstructiehistorici zijn tamelijk wars van theorievorming en proberen simpelweg een rationeel en objectief relaas over het verleden te geven aan de hand van bronnen. Onder sporthistorici is dit de grootste groep. De reconstructionisten (een moment dat volgens Booth en Phillips in 1978 binnen de sportgeschiedenis werd geïnitieerd door Allan Guttmann met zijn bekende *From Ritual to Record*) beogen historische gebeurtenissen of ontwikkelingen te plaatsen binnen theoretische en conceptuele frames. Daarbij houden ze een open oog voor 'agency', de unieke

handelingsvrijheid van individuen. Veel sporthistorici die zich bezighouden met de interactie tussen sport en gender, ras of leeftijd vallen onder deze noemer. De deconstructionisten sluiten aan bij de postmoderne wending en nemen nadrukkelijk afstand van het 'grote verhaal'. Ze zien bronnen niet op zichzelf, maar als teksten die een veelheid aan betekenissen kunnen herbergen. Verder plaatsen ze ook veel nadruk op de actieve rol van de historicus bij het componeren van een narratief. Dit moment is te situeren in 1998, toen de Australische Synthia Sydnor in haar postmoderne lezing van de geschiedenis van het synchroonzwemmen geen chronologisch en afgerond verhaal presenteerde, maar een collagetekst vol fragmenten, momentopnames en montages, daarmee haar actieve rol als auteur benadrukkend.⁸

De impact van al deze wendingen of momenten is heel wisselend, omdat de afstand tussen (soms overladen) theorievorming enerzijds en anderzijds een grote groep sporthistorici die van oudsher weinig opheeft met welke conceptualisering dan ook, er niet kleiner op is geworden. Tegelijkertijd maken ze wel duidelijk op hoeveel manieren sportgeschiedenis kan worden bedreven en dat het zinnig is om daarover na te denken.

Nederland in context

Wat betekenen deze observaties voor de sportgeschiedenis in Nederland, in het bijzonder op wetenschappelijk niveau? Kijken we eerst naar de historiografie, dan kan worden opgemerkt dat hier van duidelijke 'momenten' – in de betekenis die Phillips eraan geeft – niet echt sprake is. Te onderscheiden is wel een sterk sociologisch-geïnspireerde fase vanaf begin jaren negentig, die zich vermengde met enkele sociaalhistorische studies. Sinds de eeuwwisseling is er een geprononceerder, maar heel divers aandeel van historici. Een allesbehalve uitputtende vogelvlucht leert dat klasse-, gender- en verzuilingsconstructies terugkerende thema's zijn, zodat de constructivistische invloed wel degelijk aanwijsbaar is. Daarnaast is er veel aandacht voor 'traditionele' sporten als schaatsen en kaatsen, en sport in relatie tot oorlog en bezetting.⁹ Ook verschenen verschillende biografische studies, al dan niet met inbegrip van een bredere contextuele inbedding.¹⁰ Van een postmodernistische invloed is nagenoeg niets te bespeuren.

Er gebeurt veel, maar toch kan worden gesteld dat, zeker in relatie tot andere landen, weinig sprake is van theoretische reflectie of bijdragen aan internationale discussies

vanuit Nederlandse cases. In een recent overzichtsartikel van de bekende Engelse sporthistoricus Richard Holt over sportgeschiedenis in Europa komt Nederland niet voor.¹¹ Dat is niet alleen een gevolg van ons beperkte taalgebied (Holt bespreekt Vlaanderen, waar hij enige tijd gasthoogleraar was, wel), maar vooral van de relatieve afwezigheid in discussies in internationale tijdschriften en op congressen.

Behalve als pleidooi voor meer internationale presentie is mijn betoog bedoeld om te reflecteren op de uitgangspunten binnen de Nederlandse sportgeschiedenis, waar het niet per se aan massa maar wel aan focus ontbreekt. Een interessant aanknopingspunt lijkt mij de benadering die Keulse historici onder aanvoering van Olaf Stieglitz bepleiten, en die tevens aansluit bij de studie van Mager naar de verstrengeling van sport, bier en mannelijkheid in de moderne geschiedenis van Zuid-Afrika waarmee ik opende.¹² Het gaat dan om sportgeschiedenis tussen (nieuwe) sociale en cultuurgeschiedenis. Dat betekent het inbedden van cultuurhistorische thema's en methoden in grotere sociaalhistorische vraagstellingen. Centraal staan processen van in- en uitsluiting en de constructie van verschil, maar ook om gelijktijdige strategieën van culturele homogenisering en normalisering in de moderne en postmoderne cultuur. Hoe werden bijvoorbeeld identiteitsconstructies van klasse, gender en ras via sport en lichamelijke gepresenteerd, gecategoriseerd, tegen elkaar uitgespeeld en uitgedaagd? Hoe werden binnen domeinen als opvoeding, onderwijs en defensie ideeën over het lichaam en weerbaarheid ontwikkeld en toegepast en tot welke veranderingen in het denken over mannelijkheid en (koloniale) natie leidde dat?¹³ Daarbij gaat het niet alleen om discursieve praktijken (dus tekstanalyses) maar ook om culturele bronnen als foto's, films en lieux de mémoire (monumenten, herinneringsmaquettes e.d.)¹⁴

Op een meer individueel niveau, dus via een actorcentrische benadering, kan door bijvoorbeeld te kiezen voor een levensloopbenadering de vraag gesteld worden welke betekenis mensen zelf op verschillende historische momenten gaven aan sport in hun leven. Was sport een mogelijkheid om uit te breken uit een schijnbaar vastliggende levensloop, een cultureel script?¹⁵ Was het, met andere woorden, een bron van sociale stijging, van bevrijding van maatschappelijke beperkingen en dus zelfontplooiing of juist van uitsluiting omdat men niet zo'n sportief talent had? De nieuwe hiërarchieën die sport heeft geschapen tussen bijvoorbeeld de sportievelingen en

minder bedeeden lijken mij een niet te onderschatten thema. Sportbiografieën en -autobiografieën en ook oral history kunnen hierbij goede bronnen zijn. Op breder sociaal-cultureel niveau kan dit thema dan weer verbonden worden met de vraag naar de verschuivende betekenis van het begrip 'sportheld', waardoor sport als lonkend ideaal om uit een levensscript te breken aan betekenis kon winnen.¹⁶

Het gaat er bij deze benadering van sport ook om niet alleen de georganiseerde prestatiesport zoals we die nu kennen tot centrale notie te verheffen, maar eerder te kijken naar de manier waarop dát het dominante systeem is geworden en wat er dan allemaal onderweg is uitgesloten en buiten boord is gevallen. Sport wordt dan opgevat als een veranderlijk proces, waarbij eigenlijk beter het veel bredere concept beweegcultuur past. Daaronder vallen dan ook de gymnastiek en de lichamelijke opvoeding. Scholen en jeugdverenigingen, al dan niet van confessionele signatuur, waren belangrijke plaatsen van zowel strijd om en tegen sport als propaganda ervoor. Zeker voor veel meisjes begon een kennismaking met bewegen niet op een aparte sportclub, maar binnen het programma van de meisjesvereniging, en dan ging het meestal om gymnastiek. Leraren lichamelijke opvoeding waren belangrijke actoren en juist in hun kringen werd veelvuldig gedebatteerd over waar het bij sport of lichamelijke opvoeding over zou moeten gaan en over zin en onzin van bijvoorbeeld competitie. Door de hedendaagse focus op competitie en winnen is dit debat geheel op de achtergrond geraakt, maar dat betekent niet dat het geen factor van historisch belang is geweest voor de ontwikkeling van beweegcultuur.¹⁷

Tot slot: transnationale *deep play*

Stieglitz en zijn collega's pleiten nadrukkelijk voor transnationale geschiedschrijving als een noodzakelijke nieuwe agenda binnen de sportgeschiedenis. Daarmee sluiten zij aan bij recente betogen, zoals van Maarten van Bottenburg, die het belang van de verschuivende sociaal-culturele betekenissen van sport in Europese context heeft onderschreven.¹⁸ Ook een andere nestor op post-historisch gebied, Richard Holt, heeft dit punt geagendeerd. Hij wijst op het grote verschil in thema's, methoden en benaderingswijzen alleen al binnen Europa, alsmede op nationaal particularisme – de focus op 'de natie' als belangrijkste domein van onderzoek. In een artikel met de Franse historicus Paul Dietschy stelde Holt dat sporthistorici zich vooral hebben beziggehouden met 'the

familiar agenda of their own national histories', in plaats van te kijken naar hoe de geïndustrialiseerde Europese landen vergelijkbare sportvormen hebben gecreëerd.¹⁹ Daaraan kan nog worden toegevoegd dat er ook weinig studies zijn die zich richten op de onderlinge beïnvloeding en internationale culturele transfers. Deze transnationale benadering wordt wel 'histoire croisée' genoemd, vervlochten geschiedenis.²⁰ Dat is des te opmerkelijker, omdat vrijwel alle sporthistorische thema's zich voltrokken vanuit een directe of indirecte transfer met omliggende landen en dus eigenlijk een schoolvoorbeeld van die vervlechting zijn. Het 'happy trio' van sport, bier en mannelijkheid laat zich moeiteloos in (bijna) alle landen onderzoeken – met het Holland Heineken House als bijzondere variant.

1 Anne Kelk Mager, *Beer, Sociability and Masculinity in South Africa* (Bloomington 2010) 7-10. Zie voor dit thema ook John Nauright, *Long Run to Freedom: Sport, Culture and Identities in South Africa* (Morgantown 2010).

2 Zie Clifford Geertz, 'Notes on the Balinese Cockfight', in: *The Interpretation of Cultures. Selected Essays* (New York 1973) 412-454.

3 J.A. Mangan, 'Prologue', in: idem (red.), *The Cultural Bond: Sport, Empire, Society* (London: Routledge 1992)

4 Zie Susan Hegeman, *The Cultural Return* (Los Angeles: University of California Press, 2011).

5 Richard Holt, 'Historians and the History of Sport', *Sport in History* (2013) 1-33; Olaf Stieglitz, Jürgen Martschukat en Kirsten Heinsohn, 'Sportreportage: Sportgeschichte als Kultur- und Sozialgeschichte', op: <http://hsozkult.geschichte.hu-berlin.de/forum/2009-05-001.pdf>.

6 Douglas Booth, 'Theory', in: Steven Pope en John Nauright (red.), *Routledge Companion to Sports History* (Londen: Routledge 2010) 12-34, aldaar 19; idem, 'Sport history and the seeds of a postmodern discourse', in: *Rethinking History* 13 (2009) nr. 2, 153-174.

7 Murray G. Phillips, 'Introduction', in: idem (red.), *Deconstructing Sport History. A Postmodern Analysis* (New York 2006) 1-26, aldaar 3-6.

8 Synthia Sydnor, 'A History of Synchronized Swimming', in: *Journal of Sport History* 25 (1998) nr. 2, 252-267. Dit leidde tot een heftig debat in hetzelfde tijdschrift. De collagebenadering van Sydnor is te vergelijken met die van muziekhistoricus Greil Marcus in zijn geschiedenis van twintigste-eeuwse avant-gardistische bewegingen. Zie *Lipstick Traces. A Secret History of the Twentieth Century* (1998).

9 Theo Stevens, 'Vroege Nederlandse sportgeschiedenis in vogelvlucht', in: Pieter Breuker en Wio Joustra (red.), *Sporthistorie – tussen feit en mythe* (Zutphen 2004) 29-44; Maarten van Bottenburg, 'Historiografie van de Nederlandse sportgeschiede-

nis', in: *Theoretische geschiedenis* 25 (1998) nr. 1, 12-24; Marjet Derks, 'Holland spreekt geen woordje mee. Sportcultuur historisch bekeken', in: *De Nieuwste Tijd* 5 (1995) 77-87.

10 Een voorbeeld van dat laatste is mijns inziens Yme Kuiper, 'Tussen feit en mythe: Van Abe Lenstra tot Johan Cruyff: over de biografie van voetbalhelden. Een terreinverkenning', in: Pieter Breuker en Wio Joustra (red.), *Sporthistorie – tussen feit en mythe* (Zutphen 2004) 59-88.

11 Holt, 'Historians and the History of Sport'.

12 Olaf Stieglitz, Jürgen Martschukat en Kirsten Heinsohn, 'Sportreportage: Sportgeschichte als Kultur- und Sozialgeschichte', op: <http://hsozkult.geschichte.hu-berlin.de/forum/2009-05-001.pdf>; Stieglitz, 'Bodies in Motion: Writing Sport History as a History of Modern Bodies', in: Eva Bischoff & Elizabeth Engel (red.), *Colonialism and Beyond. Race and Migration from a Postcolonial Perspective* (Münster 2013) 20-32. Stieglitz doet onderzoek naar moderne lichamen als een cultuurgeschiedenis van 'het politieke' – het zelfbeeld van de Verenigde Staten als een 'modern' land - en maakt daarbij gebruik van visuele bronnen.

13 Dit is het onderzoeksthema van Jelle Zondag die als aio verbonden is aan de Radboud Universiteit Nijmegen.

14 Vooral een integrale analyse van beelden zou de sportgeschiedenis verrijken, zie het pleidooi van Mike Huggins, 'The Sporting Gaze: Towards a Visual Turn in Sport History – Documenting Art and Sport', in: *Journal of Sport History* 35 (2008) nr. 2, 311-329. Voor Nederland geeft Marnix Koolhaas een mooie aanzet in *Schaatsenrijden, een cultuurgeschiedenis* (Amsterdam 2010).

15 Derks, 'Sportlife. Medals, Media and Life Courses of Female Dutch Olympic Champions, 1928-1940', in: *Historical Social Research* 39 (2014) nr. 1, 144-164. Aan de Radboud Universiteit verricht Aad Haverkamp onderzoek naar sport in relatie tot culturele levensscripts in de moderniteit.

16 Een mooie aanzet daartoe biedt Ruud Stokvis, *Sport, publiek en de media* (Amsterdam 2007, oorspr. 2003) 65-85.

17 Sociaal-culturele betekenisverschuivingen van winnen en verliezen in de westerse sport en moderniteit is het thema van mijn eigen onderzoek.

18 Van Bottenburg, 'Beyond Diffusion. Sport and Its Remaking in Cross-Cultural Contexts', *Journal of Sport History* 37 (2010) 41-53.

19 Holt, 'Historians and the History of Sport'; Paul Dietschy en Richard Holt, 'Sports History in France and Britain: National Agendas and European Perspectives', in: *Journal of Sport History* 37 (2010) nr. 1, 83-98, aldaar 98.

20 Michael Werner en Bénédicte Zimmermann, 'Vergleich, Transfer, Verflechtung. Der Ansatz der Histoire croisée und die Herausforderung des Transnationalen', in: *Geschichte und Gesellschaft* 28 (2002) 607-636. Een Nederlandse visie hierop geeft Peter van Dam, 'Vervlochten geschiedenis. Hoe *histoire croisée* de natiestaat bedwingt', in: *Tijdschrift voor Geschiedenis* 125 (2012) 1, 97-109.

DE ZINGENDE DAME GEEFT ZICH BLOOT

Roelof Klein en François Brandt roeiden tijdens de Olympische Spelen van 1900 naar een ereplaats en kregen een bronzen beeldje. Olympisch historicus Ton Bijkerk zocht de kleindochter van Brandt op.

Ton Bijkerk

De overwinningstrofee van Brandt en Klein

Zoals bij de meeste Olympische historici bekend is, ontvingen de atleten tijdens de tweede Olympische Spelen in 1900, te Parijs, nog geen gouden, zilveren of bronzen medailles. Het organisatiecomité verdeelde willekeurige prijzen onder de zegevierende deelnemers. Variërend van geldprijzen tot plaquettes, van kunstvoorwerpen tot zakhorloges.¹

Zo ontvingen de Nederlandse roeiers Roelof Klein en François Antoine Brandt geen gouden medaille. De Nederlandse 'gestuurde twee' zegevierden in Parijs, met een tot dusver onbekend gebleven Frans stuurmannetje van circa twaalf jaar. De jonge stuurman was door de Nederlandse coach van de wal geplukt en nam de plaats in van de oorspronkelijke stuurman, de 60 kg wegende Dr. A.G. Brockmann.

“Wel een bewijs dat Holland medeleefde met onze verrichtingen. Van het betalen van inkomende rechten voor dat beeld wilden de heren van de douane niets weten”

De naam van deze toenmalige Franse jongeman is nooit achterhaald, hoewel ik uit de toenmalige documenten constateerde dat hij een afgedankte stuurman was van de “Société aviron de la Basse Seine” in Parijs. Dit zou kunnen betekenen dat de diverse Franse roeiteams, die dat jaar uitkwamen in Parijs, vermoedelijk nog veel jongere stuurlieden aan het roer hadden zitten.

Zoals gezegd ontvingen Brandt en Klein geen medaille. Beide heren ontvingen een gezamenlijke unieke prijs, een bronzen beeld van een zingende dame met een muziekblad in haar linkerhand en staande op een voetstuk.

Op 2 december 2013 bracht ik een bezoekje aan mevrouw Juliana Dominicus-Brandt in Queensland, Australië. Zij is de kleindochter van de roeier François Antoine Brandt. En tevens de huidige bezitter van de unieke prijs die haar grootvader ontving voor zijn overwinning in de finale van de “gestuurde twee” in 1900.

In 2000, veertig jaar na mijn ontdekking dat Nederland voor het eerst in 1900 had deelgenomen aan de Olympische Spelen van Parijs, hoorde ik dankzij Bert Schabbink, medelid van de *International Society of Olympic Historians*, pas voor het eerst van het bestaan van de kleindochter van Brandt en van het bronzen beeld “La Chanson” dat in haar bezit is.² Zo'n vijf jaar na mijn ontdekking had ik mevrouw Dominicus-Brandt gevraagd of ik het beeld mocht laten fotograferen. Zij stemde daar mee in en stuurde mij een set fraaie foto's. Althans, dat

dacht ik destijds.

Toen ik afgelopen december arriveerde bij de woning van Mevrouw Dominicus-Brandt, ontdekte ik dat het beeld veel groter was dan ik altijd had gedacht. Het beeld was maar liefst 57,5 cm hoog en woog 14 kg.

Nu werd duidelijk waarom Brandt in zijn herinnering aan deze overwinning in het *Gedenkboek van de DSRV LAGA – 1876-1926* schreef: “Op de Hollandsche grens te Roosendaal, waar ik met mijn prijs, een zeer zware bronzen juffrouw, in mijn armen, de douane passeerde, vroeg een douanebeambte mij, nadat hij het opschrift gelezen had: “Is U Brandt of Klein?” Wel een bewijs dat Holland medeleefde met onze verrichtingen. Van het betalen van inkomende rechten voor dat beeld wilden de heren van de douane niets weten”.³

De serie foto's van de zingende dame die ik eerder had ontvangen, geven de werkelijke afmetingen onvoldoende weer. Vermoedelijk waren de foto's van schuin boven het beeld genomen, waardoor het beeld kleiner leek dan het in werkelijkheid was.

Het was een bijzondere ervaring om te ontdekken dat deze zeer oude Olympisch prijs zo fraai was. En dat maakt deze prijs één van de meest unieke Olympische prijzen van de vroege Olympische Spelen van 1900. Niet alleen is er van alle prijzen die Nederland tijdens de Spelen in Parijs won nog maar één andere prijs (een zilveren plaquette) bekend, ook is de beloning van Brandt een kunstwerk – iets dat in het verdere verloop van de Olympische Spelen in deze vorm niet meer als prijs werd uitgereikt. Mogelijk bestaat er nog een tweede exemplaar, dat van Roelof Klein, maar de familie van Klein is nimmer achterhaald.

Noten:

1. “Olympisch Oranje – van Athene 1896 t/m Londen 2012” (uitgeverij Spaar-en-Hout, Haarlem, 2012), pagina 26 voor een beschrijving van de prijzen bij de Olympische Spelen van Parijs 1900
2. “Nederlandse Deelnemers aan de Tweede Olympische Spelen – tijdens de Wereldtentoonstelling – Parijs 1900”; (uitgeverij “De Vrieseborch, Haarlem, 2000)
3. “Gedenkboek van de DSRV LAGA – 1876-1926”, pagina's 42 en 43

Dit artikel is een aangepaste versie van het eerder verschenen stuk van Ton Bijkerk in het *Journal of Olympic History* van de *International Society of Olympic Historians*.

WIE RIJDT PAPIING UIT DE BOEKEN?

Nederland ligt bezaaid met vergeten records. Precies 125 jaar geleden reed Klaas Pander een baanrecord op de 5000 meter dat nooit uit de boeken is gereden. Zo'n negentig jaar na zijn dood heeft Jaap Eden nog altijd het baanrecord van Paterswolde in handen. En Kees Verkerk is in zijn eigen Puttershoek nog steeds de snelste ooit. Tijd voor nieuwe wedstrijden en nieuwe sportgeschiedenis.

Jurryt van de Vooren

Nieuwe schaatsgeschiedenis ligt voor het oprapen

Op 22 mei 2010 liep de Amsterdamse atlete Jamile Samuel de honderd meter in 11,64 seconden. Hiermee verbrak ze het clubrecord van Phanos, dat sinds 13 juni 1948 in handen was van Fanny Blankers-Koen.

De atletieksport moet vergeven zijn van dergelijke records, die door iedereen zijn vergeten. Net zoals bij het schaatsen, waar liefhebbers de gekste tijden vastleggen in overzichten. Via de website schaatsstatistieken.nl kreeg ik alle bestaande clubrecords ter wereld – een bestand van meer dan duizend pagina's.

Voor *De Sportwereld* ga ik de komende nummers dieper in op enkele opmerkelijke baanrecords van schaatslegendes. Er zitten prachtige prestaties tussen, die soms ouder zijn dan de Internationale Schaatsunie van 1892. Op 7 maart 1889 bijvoorbeeld – 125 jaar geleden – reed Klaas Pander op een baan op het Amsterdamse Museumplein de 5000 meter in 10.40,0. 'Pander verdient voor zijn krانig rijden van hedenmorgen weder allen lof,' aldus *Het Nieuws van den Dag*, 'vooral ook voor het nemen van de bochten.' Jaap Eden staat in deze statistieken bij wedstrijden van 11 januari 1893 in Paterswolde.

Koude winters

Al die pagina's baanrecords bevatten veel informatie. Door deze lijst is het makkelijk te herleiden wanneer de koude winters zijn geweest. Die stokoude tijden gaan terug naar stevige winters als 1929, 1933, 1956 en natuurlijk 1963. Zo duiken namen op als Jeen van den Berg, Reinier Paping, Siem Heiden, Atje Keulen-Deelstra en Gonne Donker, in 1937 Nederlands eerste vrouw op een WK. Allemaal hebben ze baanrecords op plekken waar zelfs Google Maps een voor TomTom nodig heeft om die plaatsen te vinden.

'Er zitten prachtige prestaties tussen, die soms ouder zijn dan de Internationale Schaatsunie van 1892.'

Als we dan met behulp van die baanrecords de krantenverslagen van die wedstrijden opzoeken, ontstaat een nieuwe historische dimensie. Zo blijkt dat alle dagbladen vroeger schreven over wedstrijden in Beetgumermolen, Eibergen of Kerkriël. Ondanks de regionale opzet hadden deze evenementen een nationale uitstraling, wat weer

laat zien dat schaatsen onderdeel is van een grotere Nederlandse cultuur.

In de winter van 1963 heeft vooral Kees Verkerk zijn statistische sporen achtergelaten, en in mindere mate Ard Schenk. De banen van Abcoude, 's Gravendeel, Ter Aar hebben allemaal nog baanrecords van Verkerk. De mooiste is van 16 en 17 februari 1963 in Graft, waar Verkerk voor het eerst tegen Schenk reed. Beide namen zijn verankerd in de baanrecords van dit Noord-Hollandse dorp. Niet gek, want daarna is nooit meer zo'n grote wedstrijd gereden.

Mooi is dat Verkerk de snelste tijd heeft op de baan van Puttershoek – zijn thuisbasis. Op 29 december 1962 reed hij als jongeling 2.25,9 op de 1500 meter en is daarna nooit meer verbeterd. Terwijl die baan daarna wél in gebruik is gebleven, hoewel er volgens clubvoorzitter Wim Westdijk sinds 2002 een nieuwe ijsbaan ligt. Puttershoek en Verkerk blijven op deze manier historisch aan elkaar verbonden – wéér een historisch inzicht dankzij de statistieken.

Reinier Paping Memorial

Een ijsclub kan met deze cijfers prachtige wedstrijden organiseren, waarbij de sportgeschiedenis dient als inspiratie voor een nieuw evenement. Op 3 februari 1956 reed Reinier Paping bijvoorbeeld de 5000 meter op de baan van Emmeloord in 9.34,4. Die baan bestaat nog steeds, waarop bij de eerste de beste winterse gelegenheid de *Reinier Paping Memorial* moet worden gereden, met als voornaamste opdracht om de tijd uit 1956 van deze schaatslegende te verbeteren. Wie schaatst Reinier Paping uit de boeken en schrijft nieuwe sportgeschiedenis?

Paping is daarbij natuurlijk de eregast, zodat de sportgeschiedenis in levende lijve aanwezig is. In de dagen ervoor is iedereen in Emmeloord bezig met schaatsgeschiedenis in de hoop een nieuw record te rijden. Degene die hierin uiteindelijk in slaagt is de held van de dag, dankzij een prestatie van Paping van bijna zestig jaar geleden.

Om schaatsclubs op een idee te brengen, begin ik voor *De Sportwereld* een serie van vergeten baan- en clubrecords. Tips zijn altijd welkom!

Kees Verkerk. De snelste man van Puttershoek

Opmerkelijke staande baanrecords

- 7 maart 1889: Klaas Pander, Amsterdam, Museumplein, 5000 m, 10.40,0
- 11 januari 1893: Jaap Eden, Paterswolde, 5000 m, 9.16.8
- 26 januari 1914, Coen de Koning, Amstelveen, 3000 m, 6.19,9
- 24 januari 1940: Gonne Donker, Aalsmeer, 500 m, 58,6
- 3 februari 1956: Reinier Paping, Emmeloord, 5000 m, 9.34,4
- 9 februari 1956: Henk van der Grift, Nieuw

Loosdrecht, 500 m, 50,6

- 10 februari 1956, Jeen van den Berg, Beetgumermolen, 500 meter, 49,2
- 29 december 1962: Kees Verkerk, Puttershoek, 1500 m, 2.25.9
- 30 december 1969, Ans Schut, Gorredijk, 1.500 m, 2.54.0,
- 1 januari 1970: Atje Keulen-Deelstra, Akkerwoude, 1500 m, 2.42.2
- 19 januari 1980: Evert van Benthem, Nagele, 1500 m, 2.18,8

KAATSEN EN KAATSEN

De term kaatsen wordt niet altijd op de juiste wijze gebruikt, zo betoogt Pieter Breuker. Kaatsen is net zo min tennis als kaatsen chasser of kas is.

Pieter Breuker

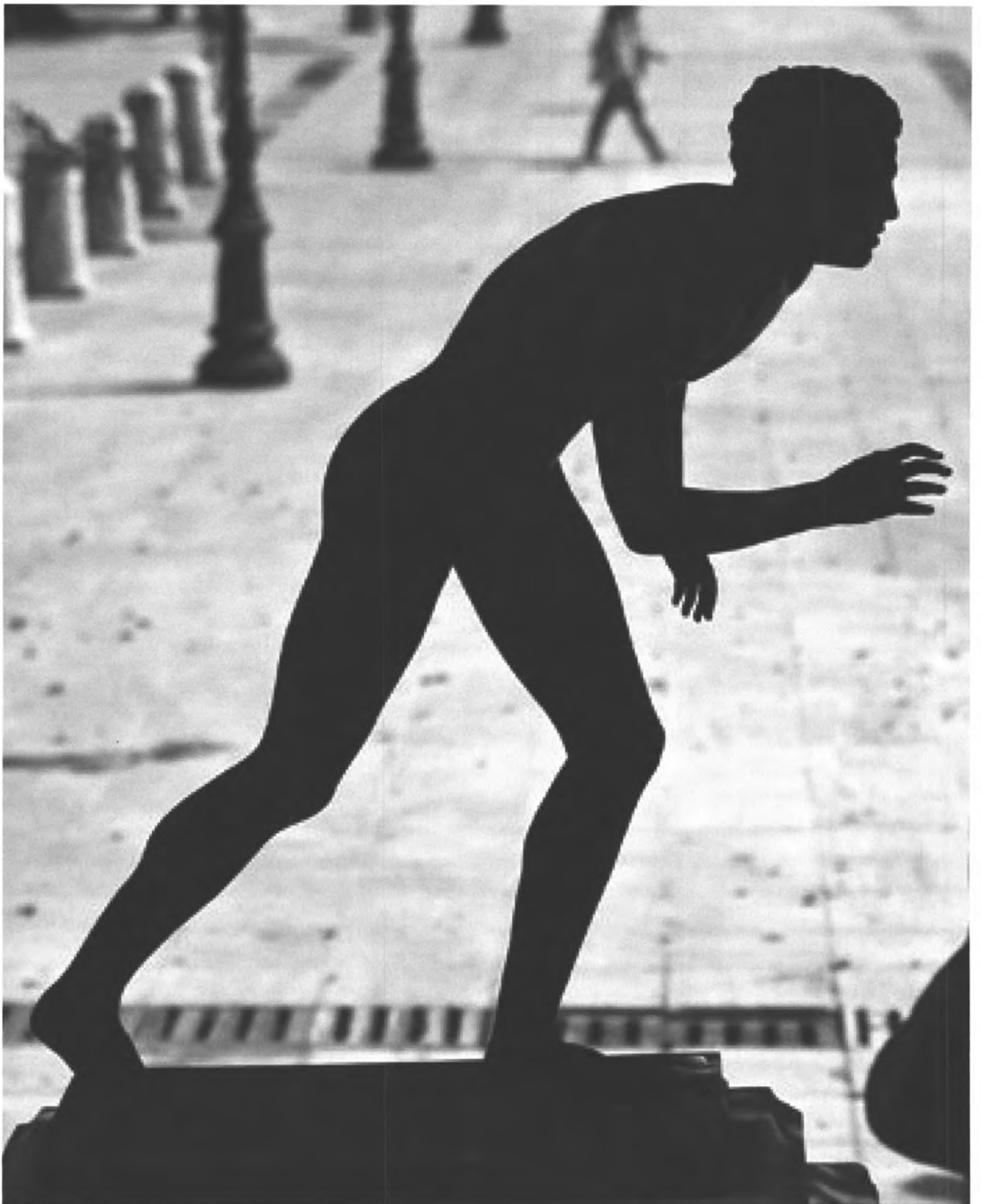
Het etiket 'tennis' wordt door sommige tennishistorici wat al te gemakkelijk op Nederlandse kaatsvarianten vóór 1874 geplakt, het jaar dat algemeen wordt beschouwd als het officiële begin van het (lawn) tennis.¹ De belangrijkste vertegenwoordiger van die geschiedschrijvers in Nederland is Cees de Bondt, bijvoorbeeld in zijn overigens uitstekende studie: *'Heeft yemant lust met bal, of met reket te spelen ...?' Tennis in Nederland 1500-1800* (Hilversum, 1993). Terwijl hij over nauw verwante spelen spreekt, reserveert De Bondt de term 'kaatsen' uitsluitend voor de periode 1200-1500 en gebruikt hij de term 'tennis' voor de jaren 1500-1800 (de periode van zijn onderzoek dus). Hij geeft, bijna achteloos, want in een noot, een toelichting op zijn terminologie. Het begrip 'kaatsen' zou 'door de lezer geassocieerd worden met het balspel met de hand dat tegenwoordig in Friesland wordt gespeeld.'² Het gaat bij het kaatsen evenwel om veel meer varianten dan het huidige 'Friese' spel en die werden allemaal en algemeen als 'kaatsen' betiteld. Bovendien zijn equivalenten van de term 'kaatsen' ook in grote delen buiten Nederland bekend.

Bepaalde balspelletjes uit de Klassieke Oudheid, bijvoorbeeld het Griekse *phaininda*, dat de Romeinen als *harpastum* kenden, of *trigon*, ook een Romeins spel, worden door sommigen ten onrechte als 'kaatsen' (of 'tennis') aangemerkt.³ Zeker, er werd daarbij met een bal gespeeld, maar min of meer nauwkeurige beschrijvingen van het spel ontbreken. Het kaatsen met zijn specifieke regels is waarschijnlijk 'pas' eind 12de eeuw in de Franse

regio Picardië ontstaan. Daar beoefenden kapittelmonniken het spel in kloosterhoven met de blote hand.⁴ De term 'kaatsen' is ontleend aan het Oud-Picardische 'cachier', dat wil zeggen: 'proberen te vangen', 'jacht maken op' (vergelijk onder meer Frans 'chasser', Italiaans 'caccia', Engels '(to) catch', Fries 'keatse').⁵

'Het gaat bij het kaatsen evenwel om veel meer varianten dan het huidige 'Friese' spel'

Het Picardische balspel verspreidde zich in de loop der eeuwen over ongeveer vijftig landen, met name in Europa, Zuid- en Midden-Amerika. Daarbij zijn vele varianten - inclusief (lawn) tennis - ontwikkeld, wat het moeilijk maakt ze te classificeren. Om althans enige ordening aan te brengen, zou deze hoofdindeling kunnen gelden: 1. het direct of indirect (bijvoorbeeld via een dak) spelen van de bal naar de tegenstander en 2. het wel of geen gebruik maken van een hulpmiddel bij het slaan (bijvoorbeeld een racket). Die verschillende speelwijzen zijn vaak nauw en al eeuwenlang verweven met de plaatselijke cultuur en dat is tegelijk de belangrijkste reden dat er geen algemene, internationale standaardvariant is ontstaan.

Een standbeeld op het Syntagma plein in Athene. Volgens kaatspublicist Johannes Lolkama een vierde eeuwse kaatser, volgens anderen een hardloper. Foto: Vostock-Photo/REUTERS/Yorgos Karahalios

De oervormen van het kaatsen (waartoe de 'Friese' variant behoort) beantwoorden aan deze drie kenmerken: 1. er is een serveer- en een retourneerteam; 2. (meestal) vier winnende slagen vormen een teleenheid (te vergelijken met 'game' bij tennis); 3. er valt directe en indirecte winst te behalen. In het laatste geval gaat het om de zogenoemde 'kaatsen', uitgestelde slagen, die in een latere fase van de wedstrijd punten opleveren.⁶

De internationale verspreiding van de woorden 'kaatsen' en 'kaats' c.a.

Ik heb hiervoor al even gewezen op de Romaanse herkomst van de term 'kaatsen'. Naast het werkwoord 'kaatsen' bestaat ook het substantief 'kaats'. Beide historische begrippen en hun equivalenten kenden al lang voor 1874 een ruim verspreidingsgebied, vooral, maar niet alleen onder Romaanse en Germaanse talen. Ik zet nu een aantal kerngegevens op een rijtje. Voor verdere informatie verwijs ik naar de belangrijkste literatuur.⁷

De term 'kaatsen' en zijn equivalenten verwijzen dus niet alleen naar het huidige 'Friese' kaatsen. De ruime verspreiding van het begrip laat bovendien de vitaliteit van het (oorspronkelijke) spel en de daarvan afgeleide varianten zien.

De bekendheid van de termen 'kaatsen' en 'kaats' in het Nederlands.

Het kaatsspel raakte al snel bekend in Nederland. In een verder Latijnse tekst wordt in 1371 een deel van de Sint

Janskerk te Utrecht aangeduid met 'Caetza'. Het betreft hier niet het spel, maar de ruimte die daarvoor werd benut.¹⁰ We mogen daaruit afleiden dat het kaatsspel zelf én de daarbij horende terminologie al langer ingeburgerd zullen zijn geweest. Algemene vertrouwdheid met het spel bewijst ook een tekst uit 1431 van de Bruggeling Jan van den Berghe: *Dat Kaetspel ghemoralizeert*. Daarin staan de oudst bekende spelregels van het kaatsen in De Nederlanden beschreven. Die zijn voor de beoefenaren van het hedendaagse 'Friese' spel nog steeds heel herkenbaar.¹¹ Omdat deze tekst een allegorie was - de schrijver wilde aan de hand van het kaatsspel zijn visie op de rechtspraak geven - staat het wel vast dat het kaatsen in 1431 al een heel vertrouwd verschijnsel moet zijn geweest. In de tekst komen verschillende woorden met het element *kaats* voor. Naast *kaetspel* geldt dat bijvoorbeeld voor *kaetsers*, *kaetspeelders*, *tegencaetsers* en *kaetsen* (in de dubbele betekenis van spel en onbesliste slagen). Ook andere termen herinneren aan het hedendaagse 'Friese' kaatsen, zoals *spel* (teleenheid, 'game') en *den bal upslaen*. Wie een eerste indruk wil krijgen van de bekendheid van het kaatsspel en de daarbij horende termen met *kaats* kan het best te rade gaan bij de grote Nederlandse woordenboeken, met name het *Middelnederlandsch Woordenboek* (MNW) en het *Woordenboek der Nederlandsche Taal* (WNT).¹² Het eerste beschrijft de woordenschat van het Nederlands tussen 1250-1550, het tweede die tussen 1500-1975 (dus ook de jaren 1500-1800 van De Bondts studie), mede aan de hand van hon-

TAALVARIËTEIT	WERKWOORD	ZELFST.NAAMWOORD
Picardisch	cachier	cache
Frans	chasser	chace/chase
Italiaans	caccia	caccia
Spaans (incl. o.m. in Bolivia) ⁸		chaza/catcha
Nederlands (incl. Vlaams)	kaatsen	kaats ⁹
Fries	keatse	keats
Engels	(to) catch	chase
Schots		caitch
Duits		Katzball
Oost-Fries/Plattdeutsch	kaatskeln	kat(t)/kaasball
Zweeds (Gotlands)		kas

derduizenden citaten uit duizenden, zeer diverse bronnen. Alleen al voor woorden met het element *kaats* geeft het *MNW* als aparte lemmata onder meer: *caetsen*, *caetse* (onbesliste slag), *caetsen* (sub voce 'caetsen'), *caetsbal*, *caetsspel*, *caetsbaan* (speelveld) en *caetshuus* (lokaliteit om te kaatsen). Behalve de laatste term bevat het *WNT* dezelfde begrippen, maar verder ook nog onder meer *kaatsmeester* (exploitant van een kaatsbaan) en termen die verwijzen naar een hulpmiddel bij het slaan van de bal: *kaatsnet*, *kaatsplankje*, *kaatsspaan* en *kaatsstok* (allemaal sub voce 'kaatsen'). Als toelichting op de laatste term zegt het *WNT*: 'In Brugsche keuren uit de 16de eeuw worden onder de instrumenten waarmede men kaatst, ook 'stokken' genoemd'. Daarmee is *kaatsstok* synoniem met *kaatsplankje* en *kaatsspaan*, alle drie een goedkope uitvoering van het tennisracket.

Overdrachtelijk gebruik

Kaatstermen hebben naast een letterlijke betekenis zoals hierboven ook een prominente plaats in figuurlijk taalgebruik, bijvoorbeeld in spreekwoorden en gezegden. Me

beperkend tot de uitdrukkingen met het element *kaats*^{xiii}, noem ik (allemaal uit het *WNT*, allemaal ook van - vaak ver - voor 1800 en respectievelijk te vinden sub voce 'kaats', 'kaatsen', 'kaatsbaan', 'kaatsbal' en 'kaatsen'):

'De ruime verspreiding van het begrip laat de vitaliteit van het spel en de daarvan afgeleide varianten zien'

Teeken de (of die) kaats! ('Let daar op')

Hij weet de kaats wel te teekenen ('Hij weet wel in zijn voordeel te rekenen')

De kaats winnen ('Een voordeel behalen')

Die kaats is mijn ('Dat voordeel heb ik behaald')

Met die kaats is 't achtien ('Dat is raak! die zit! die kan ik in mijn zak steken!')

De balspelers (1631) van Jan Miense Molenaer. De spelers gebruiken een 'kaatsplankje'. Foto: Frans Hals Museum Haarlem

De kaats missen ('Falen')

De (die) kaats is mij ontschreven ('Die slag, die kans, dat voordeel is mij afhandig gemaakt, is voor mij verloren gegaan, ben ik kwijt')

Kaats of min en heeft geen val sonder over-gaenden bal ('Voor het kaatsspel en de liefde zijn twee partijen nodig')

Die de kaats verliest, moet de ballen betalen (het *WNT* geeft geen betekenis)

De kaats geven ('Het spel gewonnen geven; zich gewonnen geven; het opgeven')

De eerste kaats hebben ('Den voorrang hebben')

De kaats keeren ('Iets stuiten, beletten, verhinderen')

Kaats houden ('Tegenstand bieden')

Die kaatst moet den bal verwachten ('Wie aanvalt moet rekenen op tegenweer')

Die van het dak niet kan kaatsen, blijve uit de baan ('Die de kunst niet naar eisch verstaat houde er zijn handen af')

De ballen betalen waar men niet heeft geaatst ('Moeten betalen, opbrengen, dokken, zonder dat men waarde voor zijn geld heeft genoten')

Kaatsen of teekenen! ('Besluit tot —, beslis voor 't een of voor 't ander, maar weifel niet') *Met iets kaatsen* ('Figuurlijk, in verschillend verband', bijv. iemand behandelen als was hij een speelbal)

Zoo zwart als de muur van een kaatsbaan (dat is heel zwart – om de witte ballen beter te kunnen zien)

Rollen als een kaats(e)bal ('Hard rollen')

Met iemand spelen (omspringen) als met een kaatsbal ('Hem gebruiken als een kaatsbal [...], hem als zijn speelgoed gebruiken; alles met hem doen wat men maar wil; naar willekeur met hem handelen')

De beste kaatser slaat wel eens den bal mis ('Ook de bekwaamste, knapste begaat wel eens een fout').

'Wie een eerste indruk wil krijgen van de bekendheid van het kaatsspel en de daarbij horende termen met kaats kan het best te rade gaan bij de grote Nederlandse woordenboeken'

Zonder er helemaal zeker van te (hoeven) zijn dat ik met voorgaande 22 spreekwoorden en gezegden alle vindplaatsen in het *WNT* heb weergegeven is de conclusie zo

ook wel duidelijk: kaatsen omvat historisch gezien veel meer dan het 'Friese' spel en heeft ook zijn sporen nagelaten in de Nederlandse taal, literatuur en cultuur. Die verbondenheid blijkt nog op vele andere manieren, bijvoorbeeld uit naamgeving, zoals van vaak eeuwenoude straatnamen.¹⁴ In dit verband noem ik *Kaatsbaan* (onder meer in Brielle, Bergen op Zoom, Rotterdam, Maarssen, Leerbroek en Harderwijk), *Kaatsbaansteeg* (Amsterdam), *Kaatsspelplaats* (Brussel) en *Kaatsspelplein* (Gent, Ronse).

Kaatsen met hulpmiddelen

Zoals gezegd gebruikten de spelers bij de oervorm van het kaatsen geen hulpmiddelen bij het slaan van de bal: de blote hand moest het werk doen.¹⁵ In Nederland raakte het racket in de eerste helft van de 16de eeuw in zwang.¹⁶ Dat hulpmiddel kon min of meer lijken op een modern tennisracket, maar ook de vorm hebben van een plankje, spaan of stok, die, zoals gezegd, veel goedkoper waren en door 'het volk' werden gebruikt. De nieuwe spelvorm stond ook bekend als *raketten* of *paletten*. Het *WNT* omschrijft *raketten* als 'kaatsen met een raket' en *paletten* als 'Met den (veder)bal spelen, kaatsen'. Van belang in beide definities is hierbij uiteraard het gebruik van de term 'kaatsen'.

'Kaatsen en heeft ook zijn sporen nagelaten in de Nederlandse taal, literatuur en cultuur'

Er zijn ook de nodige *visuele* bewijzen dat bepaalde balspelen met een hulpmiddel net zo goed 'kaatsen' werden genoemd. Ik beperk met tot een drietal voorbeelden. In 1614 publiceerde Roemer Visscher (1547-1620) een emblematabundel onder de puristische naam *Sinnepoppen*: poppen (plaatjes) met een zin (een puntige, scherpe tekst). Een van de plaatjes had als opschrift: 'Ten vangt geen vis'.¹⁷ (Zie pagina 26).

In een uitvoerige toelichting op de 'pop' gebruikt Roemer Visscher onder meer de woorden 'rancket' (= racket) én 'kaatsers'.¹⁸

Twee jaar later verscheen van Daniël Heinsius (1580-1655) de *Nederduytsche poemata* (1616). Een van de afbeeldingen daarin heeft als opschrift 'Pila mundus

Amorum est' ('De wereld is een speelbal van de liefde'): (Zie pagina 26).

In een achtregelig gedichtje bij de afbeelding schrijft Heinsius onder meer:

'De weerelt is den bal, waer mede dat wy spelen,
Het kaetspel is de locht. de mensch en siet ghy niet,
Hy is nochtans hier in, en draeyt naer ons bevelen,
Gesloten in den bal, die ghy hier vliegen siet.'¹⁹

We zien de kaatsers hier overigens niet in actie met een racket, palet, spaan of stok, maar ze dragen een houten 'bracciale' ['armband'] om hun hand, waarmee ze een grote, met lucht gevulde bal wegslaan, in het Nederlands bekend als 'windbal' of 'windballon'. Deze spelvorm, het 'gioco della palla al bracciale', 'het balspel met de 'bracciale', is rond 1550-1600 uit Italië komen overwaaien en in De Nederlanden onder de maatschappelijke bovenlaag even in gebruik geweest.²⁰ Zie een afbeelding van een (moderne) bracciale.

Een derde voorbeeld van kaatsen met een hulpmiddel betreft een allegorische voorstelling uit 1632 van Jacob Cats (1577-1660). Deze heeft als opschrift: 'Amor, ut pila, vices exigit' ('Liefde vereist, net zoals een bal, een heen en weer gaande beweging') (Zie pagina 26).

'De weerelt is den bal, waer mede dat wy spelen'

Bij de afbeelding van Adriaen van de Venne, waarop een voornaam liefdespaar pluimbal met rackets speelt, heeft Cats onder meer de volgende regels gedicht:

'Weet, dat kaatsen ende minnen
Eyst een over-gaanden bal,
Anders maecktet droeve sinnen,
Anders heeftet geen val.'²¹

Zo is er overeenstemming tussen de citaten uit het *WNT* en de allegorische voorstellingen: tekst en beeld geven beide aan dat ook *met hulpmiddel* bepaalde balspelen 'kaatsen' werden genoemd. Het woord 'kaatsen' dient daarmee als paraplubegrip, als verzamelnaam.

De term 'tennis' vóór 1874

Hoe zit het, aan de andere kant, met het woord 'tennis' in het Nederlands? Ik noem voor de volledigheid eerst kort de oudste vindplaatsen die betrekking hebben op het moderne, in 1874 geregementeerde en sindsdien verder ontwikkelde 'lawn tennis'.²² Voor wat de oudste vermeldingen in Nederlandse kranten betreft, heeft tennishistoricus Theo Bollerman twee bronnen uit 1879 gevonden.²³ Daarna raakte de term al vrij snel ingeburgerd.²⁴ Van meer belang voor ons onderzoek is een aan 'tennis' verwant woord in het Nederlands, waarvan een enkele, veel oudere vindplaats bekend is: *teneysen* (ook: *teneyten* of *daneysen*). Het *MNW* geeft het lemma *daneisen* en tekent daarbij aan: 'Een spel, waarvan niets naders bekend is'. In dezelfde bron is onder het lemma *dribbelen* dit citaat uit de periode 1402-1412 te vinden (waarbij het vraagteken achter 'daneysen' nog eens aangeeft dat het *MNW* geen betekenis aan het woord weet te geven): 'Zo wie dat speelde in die kerke of upt kerchhof mits dobbelen, cloeten, havicken, scieten, daneysen (?), stellen (*steltloopen*), steynwarpen of anders enigherhande spele'. Jacobus Anthony Roetert Frederikse vermeldt in zijn proefschrift een nog iets oudere vindplaats: in 1401 verbodde de raad van Utrecht te 'teneyten tot Oudwijcker velt'.²⁵

'Teneysen' een vrijwel onbekend woord in het Nederlands is gebleven'

In háár proefschrift over *Het Nederlandsch kinderspel vóór de zeventiende eeuw* stelt Johanna Drost: 'Een naam, waarvan we wel haast zeker kunnen zijn, dat hij aan het kaatsspel is gegeven, is *teneysen* (waarnaast ook *teneyten* en *daneysen* voorkomen)'. Drost citeert dan twee bronnen uit het begin van de vijftiende eeuw: '[die] kaetset off *teneyset* op die strate [...]' en: 'in die kerke of upt kerchhof mits dobbelen, cloeten, *daneysen*'²⁶ Zowel Roetert Frederikse als Drost, beiden neerlandicus, leggen dus een relatie tussen 'teneysen' c.a. en 'tennis'. Het laatste begrip wordt algemeen in verband gebracht met het Franse *tenez* ('houd/keer hem!'), dat teruggaat op *tenir*.²⁷ Zo zijn we weer terug bij de bakermat van het kaatsspel: Frankrijk.

Ik ben hierboven bewust tot in detail ingegaan op de vroegst bekende vindplaatsen van *teneyse* n.c.a. Het zal duidelijk zijn dat die aanduiding nauwelijks in het taalgebruik heeft geleefd en dat geldt ook voor latere perioden van het Nederlands. En anders dan bij het begrip 'kaatsen' ben ik het woord al helemaal niet in figuurlijk taalgebruik tegengekomen (en al evenmin in bijvoorbeeld (oude) straatnamen of in emblemataliteratuur). Daarmee kunnen we vaststellen dat 'teneyse' een vrijwel onbekend woord in het Nederlands is gebleven.

'De realiteit is nu eenmaal dat noch al die spelvormen noch de daarbij horende begrippen zijn gestandaardiseerd'

Terminologie in andere talen

Afgezien van het Engels, waarin equivalenten van het woord 'tennis' al rond 1400 zijn opgetekend en vervolgens algemeen ingang hebben gevonden voor balachtige spelen²⁸ komen ook in andere talen dan het Nederlands het woord 'tennis' en zijn verwanten als aanduiding voor kaatsspelen nauwelijks voor. Ik beperk me tot de twee belangrijkste 'oude' kaatslanden: Frankrijk en Italië. In het vijftiende-eeuwse Frans is een enkele vermelding bekend van de vormen *teneyse* resp. *tenys/tenyse*.²⁹ Het gebruikelijke oude Franse woord was en is *jeu de paume* ('spel met de handpalm').³⁰ Voor het Italiaans is mij één vindplaats bekend, uit een tekst van 1367. Het nu volgende citaat beschrijft een situatie uit 1325, te Florence: *e in quello tempo si cominciò di qua a giuocare a tenes* ('en in die tijd begon men op deze plaats tennis te spelen').³¹ Gebruikelijke historische en hedendaagse Italiaanse termen voor kaatsspelen die verwant zijn aan hun Picardische oervader bevatten het woord 'palla' ('bal'): *gioco della palle* ('balspel')³², *palla pugno* ('vuistbal'; in de regio's Ligurië en Piemonte) en *Palla Eh!* (in Toscane). Overigens hebben ook veel andere historische aanduidingen naast het element 'kaatsen' of 'kaats' de woorden 'bal' of 'hand'.³³

Conclusies en besluit

De bonte diversiteit aan de wereldwijd verspreide kaatsachtige spelen weerspiegelt zich in de begrippen die

daarvoor worden gebruikt. Net zo min als de spelvormen - van Picardisch kaatsen tot modern (lawn) tennis - achteraf nog tot een eenheid kunnen worden gesmeed, kan voor de beschrijving daarvan met één term worden volstaan. De realiteit is nu eenmaal dat noch al die spelvormen noch de daarbij horende begrippen zijn gestandaardiseerd. De complexe situatie geeft juist geen reden om 'alles' maar 'tennis' (of 'kaatsen') te noemen, al helemaal niet in publicaties van wetenschappers zoals sporthistorici.

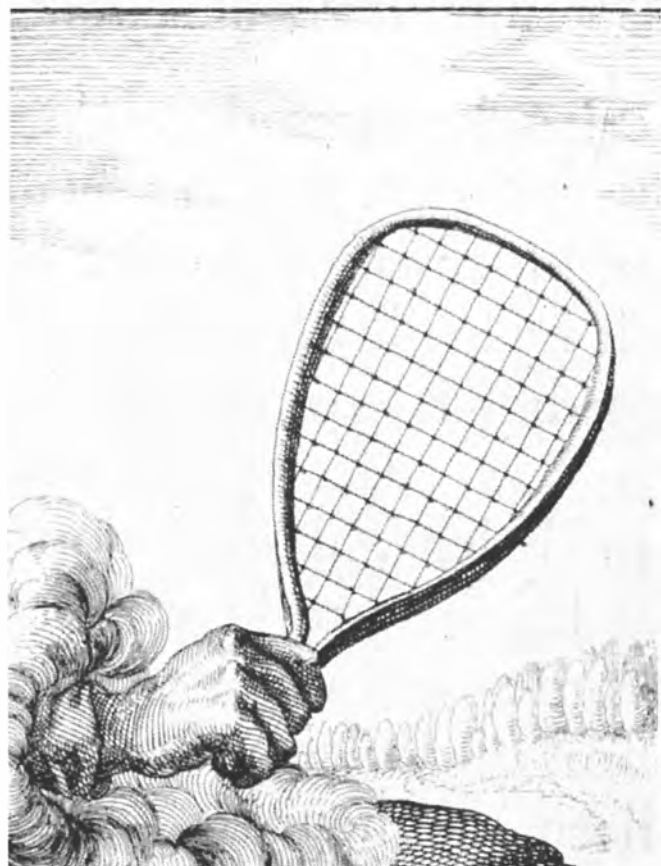
Op grond van spelhistorische, talige en cultuur-historische overwegingen zijn er goede redenen om de kaatsvarianten die in Nederland al bestonden vóór de codificering in 1874 van (lawn) tennis, onder de verzamelnaam 'kaatsen' te vangen. Dat betreft dan zowel de spelvormen zonder als met een racketachtig hulpmiddel. Uiteraard geldt deze benaming a fortiori voor de regio's in Nederland waar het oude balspel ook na 1874 nog steeds wordt beoefend en als 'kaatsen' resp. 'keatse' bekend staat.³⁴

In het verlengde van het bovenstaande ligt het voor de hand om ook voor die gebieden waar een equivalent van de termen 'kaatsen' of 'kaats' wordt gebruikt, de oude, historische benamingen te handhaven (dus bijvoorbeeld 'chasser' voor Frankrijk of 'kas' voor Gotland).

Aan de andere kant zouden landen waar een niet aan het woord 'kaatsen' of 'kaats' ontleende term gebruikelijk is, die moeten behouden (dus bijvoorbeeld 'gioco della palla' voor delen van Italië). En vanzelfsprekend dient voor die gebieden waar de term 'tennis' vanouds in zwang is, juist dat begrip in ere te worden gehouden. Het gaat dan in de eerste plaats om Engeland.

Ik geef het graag toe: mijn voorstel heeft niet het voordeel van de eenvoud, maar het doet wel recht aan de realiteit. Daarbij heeft de onderzoeker de taak zijn lezer tekst en uitleg te geven over de spelsoort(en) die hij behandelt. Zowel 'kaatsen' als 'tennis', opgevat als historische begrippen, zijn immers beide een verzamelnaam en zeggen op zichzelf nog niet zoveel. Makkelijker kan ik het niet maken.

Ten vangt geen vis.

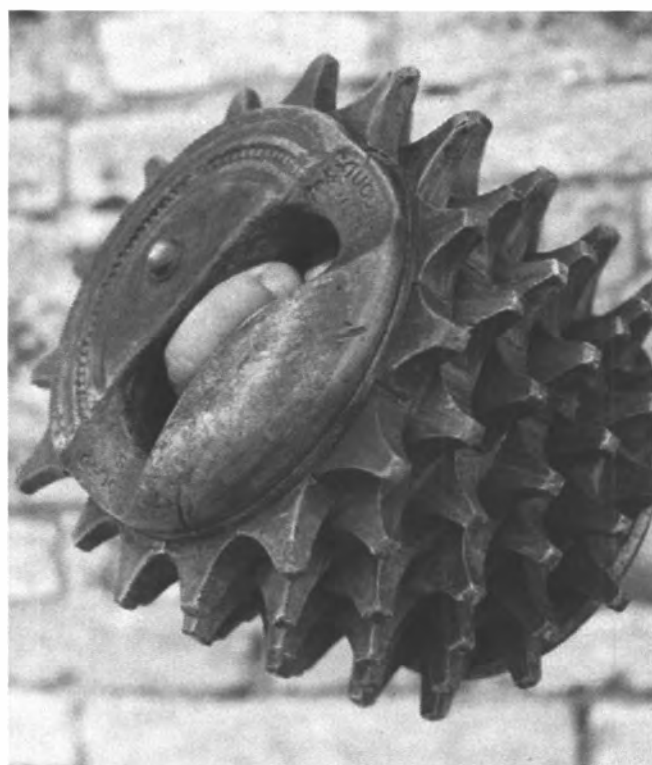

Pila mundus Amorum est

Ten vangt geen vis

Amor, ut pila, vices exigit

Een moderne bracciale
©centoconsorti.it
fotografie: archivio Amedeo Ricci Macerata

1 Rond 1870 ontwikkelde Walter Clopton Wingfield (1833-1912) een nieuw balspel, dat mede was gebaseerd op de Picardische oervader van het kaatsen. Zo speelden ook bij hem een serveer- en een retourneerteam - door hem de 'in-side' en 'out-side' genoemd -, handhaafde hij de kern van de oude telwijze en liet hij de tennissers onder bepaalde condities van speelhelft ruilen. Tegelijk vereenvoudigde hij het spel. Voor ons is vooral van belang dat er geen kaatsen meer waren (*The Game of Sphairistike or Lawn Tennis. A facsimile of the original (1874) Rules of Tennis by Walter Wingfield*. Wimbledon Museum Society Press. Londen, z.j. [2008], pp. 12-17. Ik heb de tweede druk van het boekje gebruikt (die al heel snel na de eerste verscheen). Daarmee wordt de Engelse majoor algemeen beschouwd als de grondlegger van het lawn tennis, maar die naam dankt hij er mede aan dat hij als eerste de regels van het nieuwe spel op papier zette. Al iets eerder ontwierpen Harry Gem en diens vriend Augurio Perera een soortgelijk spel, dat reeds in 1872 'lawn tennis' werd genoemd (zie: http://en.wikipedia.org/wiki/Harry_Gem; zie uit de overvloedige literatuur over de oorsprong van het lawn tennis bijvoorbeeld: Ian Cooper. 'Game, set and match. Lawn tennis, from early origins to modern sport'. In: Eric Dunning, Dominic Malcolm en Ivan Waddington (red.). *Sport Histories. Figurational studies in the development of modern sport*. Londen/New York, 2004, pp. 104-106; Heiner Gillmeister. *Tennis. A cultural history*. New York, 1998, pp. 177-180.

2 a.w., p. 14, noot 5. Een recenter voorbeeld is te vinden in dit blad: Theo Bollermans. 'De tennissers van Adriaan van de Venne.' In: *de Sportwereld*, nr. 40 (maart 2006), pp. 10-12. Voor een korte repliek (toen al): Pieter Breuker. 'Twee kaatsvoorstellungen van Adriaan van de Venne'. In: *de Sportwereld*, nr. 41 (juli 2006), p. 9.

3 Zie: <http://en.wikipedia.org/wiki/Harpastum> resp. <http://en.wikipedia.org/wiki/Trigon>. Bij het identificeren van klassieke balspelletjes en kaatsen beperk ik me tot het noemen van twee Friese kaatshistorici. Een voorbeeld van het construeren van oeroude wortels van het kaatsen (tot aan 'het oude Egypte!') geeft Johannes Lolkama in zijn *Perken, Parturen en Koningen*. Akkrum, 1983, p. 7. Ook Jaap Jetzes Kalma kan in zijn standaardwerk over het kaatsen niet de verleiding weerstaan zijn onderwerp in verband te brengen met 'balspelen in de oudheid' (*Kaatsen in Friesland. Het spel met de kleine bal*. Franeker, 1972, pp. 22-25).

4 Voor een algemeen overzicht: Gillmeister, a.w. noot 1.

5 <http://www.etymologiebank.nl> → kaatsen

6 Een kaats wordt gemaakt door het retourneerteam. De plek waar de uitslagbal in het speelveld tot stilstand komt, wordt gemarkeerd. Afhankelijk van het type kaatsvariant en de onderlinge stand tussen de teams kan er om een of meer kaatsen worden gespeeld. Na het ontstaan van de kaats(en), verwisselen

service- en retourneerteam van functie. Het nieuwe serveerteam moet zijn kaats(en) verdedigen, dat wil zeggen ervoor zorgen dat het (nieuwe) retourneerteam de bal(len) niet verder slaat dan de kaats(en). Pas in deze fase levert een kaats winstpunten op. Historisch gezien is het spelen om de kaats de kern van het spel, de kaats is het object waarop jacht wordt gemaakt, die moet worden gewonnen (vergelijk ook Gillmeister, a.w. noot 1, pp. 38-39).

7 Voor een eerste overzicht: Gillmeister, a.w. noot 1, p. 94 en Roger Morgan. *Tennis. The Development of the European Ball Game*. Oxford, 1995, vooral pp. 19-26; 35-51; voor met name 'keatse' en 'keats': Pieter Breuker. *Keatserstaal*. Grins, 1983, pp. 1, 62-67, 126, 135-136; 'caitch': <http://www.wikipedia.org/wiki/Caitch>, 'kaatskeln', 'Katzball', 'kat(t)', 'kaasball': Elise Seeringer e.a. (red.). *Wullt mit mi spölen? Kinderspiele in unserer Region*. Aurich, 1999, pp. 19-21 resp. 86-88; Günther Lüschen. 'Über Kattenbug in Köln, Kaatsen in Holland und die Kultur des Katzballspiels'. In: Walter Borgers e.a. (red.). *Tempel und Ringe. Zwischen Hochschule und Olympische Bewegung. Festschrift Dietrich R. Quanz*. Köln, 2002, pp. 315-325; 'kas': Pieter Breuker. 'Keatsen op Gotlân'. In: idem. *Oan de hang. In samling skôgingen, artikels en lêzingen oer keatsen, keatshistoarje, keunst en kultuer*. Dronryp, 1998, pp. 60-64.

8 In Bolivia is het kaatsen ook onder Indianen bekend. Hun taal, het Quechua, bevat het woord '**k'achja**' ('klap', 'stoot'). Het Baskisch kent het woord '**xaxa**', dat teruggaat op 'cache'/'chace'. Zie: Roger Morgan, a.w. noot 7, p. 233;

9 Buiten Friesland is de regio rond Wervershoof/Onderdijk het laatste relictgebied in Nederland waar nog wordt gekaatst, met 'kaatsen', onbesliste slagen. Zie: Pieter Breuker, tweede a.w. noot 7, pp. 83-86; [E.C. van de Swaluw]. 'Tot nut ende vermaeck - Kaatsclub - West Friesland'. In: Werkgroep 'Oud Wervershoof'. *De Skriemer*. Jaarboek nr. 3 (1999), pp. 51-59.

10 Zie: E.J. Haslinghuis. 'De kaats naast de St. Janskerk'. In: *Jaarboekje van "Oud-Utrecht" 1954*, pp. 49-56.

11 Daarbij valt te denken aan het onderscheiden van een opslag- en een retourneerteam, het spelen in de openlucht en met de blote hand, de aanwezigheid van kaatsen, de manier om die te markeren en de telwijze. Zie voor de uitgave van de tekst: Jacobus Anthony Roetert Frederikse. *Dat kaetspel ghemoralizeert*. Diss. RUU. Leiden, 1915.

12 Beide woordenboeken zijn onder de knop 'historische woordenboeken' digitaal te raadplegen via: <http://www.inl.nl>.

13 Daarnaast zijn er in het WNT (vooral s.v. bal), maar ook daarbuiten nog tientallen andere kaatsuitdrukkingen. Zie voor een overzicht (ook voor het Fries): Pieter Breuker, eerste a.w. noot 7, pp. 36-59.

14 Idem, pp. 15-21.

15 Overigens hebben de Friese kaatsers zo tot het begin van de 20ste eeuw gespeeld. Pas toen namen ze - op voorbeeld van hun

Belgische collega's - de handschoen in gebruik. Zie: Pieter Breuker. 'Alde remedys tsjin âlde keatskwalen'. In: *De Keatsfreon*, jrg. 17 (2008), pp. 33-40.

16 De Bondt, a.w. noot 2, p. 27 resp. pp. 38-39; Gillmeister, a.w. noot 1, pp. 102-103.

17 In het opschrift zit de dubbele ontkenning: en - geen: 'Het (net) en vangt geen vis'. De schrijver wil aangeven dat, anders dan bij een visnet, dit net geen winst oplevert, zelfs niet bij winst in het spel: het kaatsspel, waarbij veel werd gewed, kostte de spelers alleen maar geld.

18 Zie: <http://www.dbnl.org> → auteurs → Sinnepoppen → VIII 'Ten vangt geen vis'.

19 Zie: <http://emblems.let.uu.nl/he1616001.html>

20 Pieter Breuker. 'Ballonbal' en de studintekeatsbanen yn Frjentsjer (1630-1684)'. In: *De Keatsfreon*, jrg. 14 (2005), pp. 24-31.

21 Jacob Cats. *Spiegel Van den Ouden ende Nieuwen Tijd*. 's-Gravenhage, 1632, pp. 32-33.

22 Toen Wingfield in 1874 zijn spel liet patenteren en de regels daarvoor beschreef, deed hij dat in een boekje onder de titel: *The Game of Sphairistike or Lawn Tennis*. Wingfield noemde zijn uitvinding aanvankelijk 'sphairistikè'. Het ook in taalkundig opzicht gekunstelde adjectief 'sphairistikè' kan worden omschreven als 'horend bij het balspel' (zie ook Gillmeister, a.w. noot 1, pp. 181-182). Maar weinig Engelsen begrepen het woord en konden dat al helemaal niet uitspreken. Het in dubbele zin vreemde Griekse woord raakte al heel snel buiten gebruik en werd vervangen door de nu nog gangbare term 'lawn tennis'. Hij wilde met dat Oud-Griekse woord ongetwijfeld de respectabele herkomst van zijn spel suggereren. In de inleiding op zijn boekje laat Wingfield 'the game of tennis' by 'the ancient Greeks' beginnen en vermeldt hij dat 'both the Greeks and Romans had Spæristeria [sic], or places appropriated to ball games' (zie: Wingfield, a.w. not 1, pp. 3-4).

23 Theo Bollerman. 'De eerste vermeldingen van lawntennis in Nederland'. In: de Sportwereld, nr. 59 (voorjaar 2011), p. 20.

24 Zie: <http://www.delpher.nl> → 'lawn tennis'.

25 Roetert Frederikse, a.w. noot 11, p. XXVIII, noot 8.

26 Johanna W.P. Drost. *Het Nederlandsch kinderspel vóór de zeventiende eeuw*. 's-Gravenhage, 1914, p. 64.

27 Zie bijvoorbeeld: <http://www.etymologiebank.nl> → 'tennis'; Gillmeister, a.w. noot 1, pp. 105-117.

28 Gillmeister (a.w. noot 1, p. 106) wijst op de vorm 'Tenesse' uit 1396. Een andere, vaak genoemde oude vindplaats komt uit een gedicht van John Gower (ca. 1330-1408), te weten in 'In Praise of Peace' (ca. 1400): 'Of the tenetz to winne or lese a chase, Mai no lif wite er that the bal be ronne' ('Whether a chase is won or lost at tennis, Nobody can know until the ball is run'). Zie: en.wikipedia.org/wiki/History_of_tennis ;

<http://www.etymonline.com/index.php?term=tennis>

29 Zie: Jean-Paul Kurtz. *Dictionnaire étymologique des anglicismes et des américanismes*. Deel 3. Parijs, 2013, pp. 1313-1314.30 De oude vorm is nog terug te vinden in het hedendaagse *paumier*, dat wil zeggen 'kaatsbaanhouder'. Daarnaast kennen het Frans en het Waals het woord '(jeu de) pelote' ('bal (spel)'). Die benaming is ook heel gebruikelijk in Spaans sprekende landen (ook bijvoorbeeld in Zuid- en Midden-Amerika): *pelota* (in het Catalaans *pilota*). Op de Canarische Eilanden is voor het kaatsspel de naam *pelotamano* ('handbal') in zwang. 31 Zie: *La cronica domestica di Messer Donato Velluti, scritta fra il 1367 e il 1370, con le addizioni di Paolo Velluti, scritte fra il 1560 dai manoscritte originali per cura di Isidoro del Lungo e Guglielmo Volpi* [...]. Florence, 1914, p. 81. In een noot schrijven de 20ste-eeuwse bezorgers van de tekst dat bij hun weten van het woord 'tenes' geen andere vindplaatsen in het Italiaans bekend zijn (*non si conosce altra testimonianza italiana*). Dé bron voor oude kaatsspelen in Italië vormt de nog altijd informatieve en precieze studie van Antonio Scaino: *Trattato del giuoco della palle* ('Verhandeling over het balspel'; Venetië, 1555). De auteur behandelt verschillende balspelen in zijn boek, ook en vooral die met hulpmiddelen als een racket of een bracciale. Interessant daarbij zijn de termen die hij gebruikt (voor een overzicht de pagina's 235-241). Ik noem: *caccia* (meervoud *cacce*); 'kaats' resp. kaatsen'), ['spelen] *a mano aperto* ('[spelen] met de open hand', met de handpalm dus), *palla da mano* ('handbal', bepaald type bal), *pallone da pugno* ('(grote) vuistbal') en *palla da racchetta* ('raketbal', bal voor het raketspel).

32 Scaino, a.w. noot 31.

33 In Ierland bestaat ook een oude balspelvariant onder de naam *handball*. Dat intussen gemoderniseerde spel wordt naast de bakermat vooral beoefend in de USA, Zuid- en Midden-Amerika en Australië. Het Duits kende de termen *Ballspiel* en *Ball(spiel)haus* (zie bijv: <http://de.wikipedia.org/wiki/Ballhaus>).

34 Voor het Nederlandstalige gebied gaat het om de regio Onderdijk/Wervershoof (zie ook noot 9) en voor het Friestalige gebied om Friesland. Voor de volledigheid merk ik nog op dat in Nederland tot 1884 nog in Het Gooi werd geaatst en in Zuid-Holland tot in de eerste helft van de 20ste eeuw (zie: Pieter Breuker, tweede a.w. noot 7, pp. 66-82).

PUBLICATIES

Samengesteld door Wilfred van Buuren

Biografie

Boef, John, *Sven*, Uitgeverij Thomas Rap, Amsterdam, 2014. 208 p., ill., lit.opg. Over Sven Kramer.

Borst, Hugo, *O, Louis*, Voetbal International, Gouda, 2014. 399 p., lit.opg. Over Louis van Gaal.

Busken, Youri van den, *Cees Kick. De George Best van de Lage Landen*, Voetbal International, Gouda, 2014. 208 p., ill.

Jonker, Rudi, *Johan Cruijff. Van straatjochie tot voetballer-gende*, W Publishing, z.p., [2014]. Stripboek over de jonge Cruijff. Alleen verkrijgbaar bij Kruidvat.

Siebelink, Jeroen, *De Wolf, John*, Uitgeverij Nieuw Amsterdam, Amsterdam, 2014. 384 p., ill.

Bridge

Nefkens, Jan, *Meppeler Bridgeclub, 1933-2013*, De Spinnende Kater, De Wijk, [2013]. 66 p., ill.

Bloemlezingen

Boogaard, Arthur van den (samenst. en inl.), *Sport. De 142 beste Nederlandse en Vlaamse sportverhalen van 1880 tot nu*, Nieuw Amsterdam Uitgevers, Amsterdam, 2013. 1037 p., lit.opg. Herziene en uitgebreide editie. Standaardwerk.

Diverse sporten

Jacobs, Jack (fotogr.) en Cindy Rooijackers (int. en tekst),

Limburgse topsporters in beeld, Druk: Proost NV, Turnhout, [2013], z.p., ill. Fotoboek.

Oosterhout, Bob van, *De Sportsponsors Top 100 Aller Tijden*, Arko Sports Media, Nieuwegein, 2013. 448 p., ill.

Hockey

Blom, Jan Willem e.a. (tekst), *Deventer Hockey Vereniging, 1913-2013*, Deventer Hockey Vereniging, Deventer, [2013]. 256 p., ill.

Kaatsen

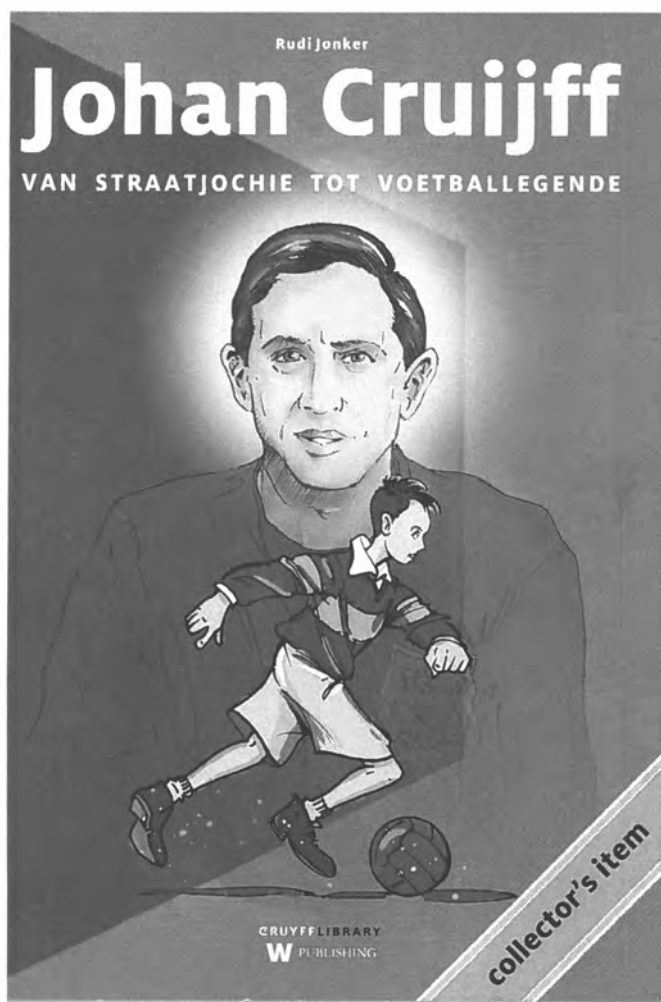
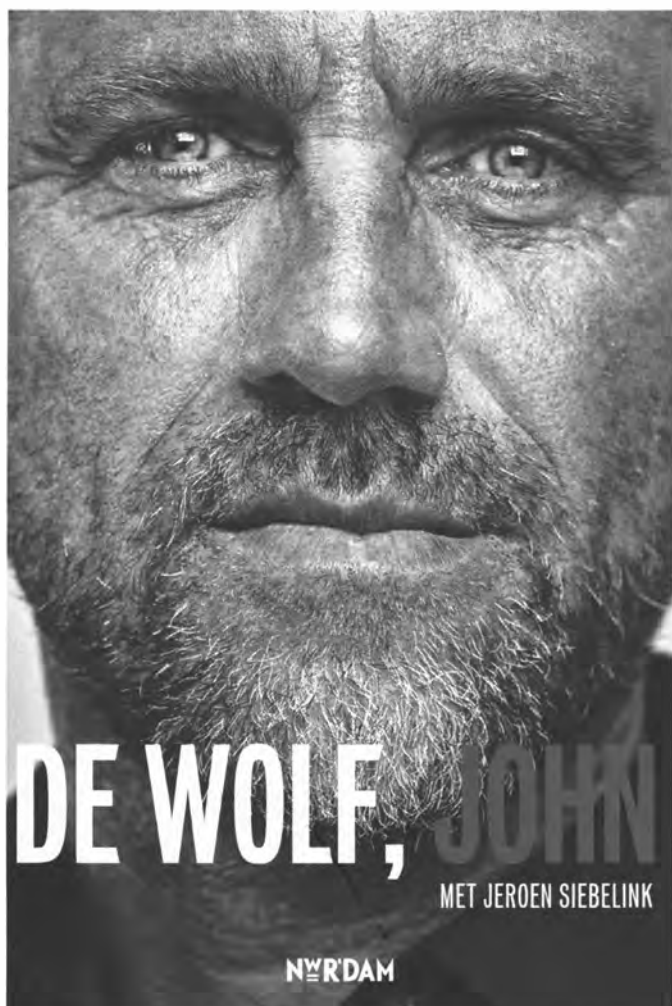
Adema, Jaap, *Meer dan 125 jaar kaatsen in Berlikum, 1887-2013*, Kaatsvereniging Berlikum, Berlikum, 2013. 278 p., ill., lit.opg.

Olympische Spelen

Elt, Gerard den en Mariëlle Verstegen (tekst), Marcel Krijger (fotogr.), *43 opmerkelijke verhalen van alle Nederlandse olympische medaillewinnaars op de Winterspelen*, Sponsored Media BV, Zwolle, 2014. 193 p., ill. Overzicht tot Sochi 2014.

Rugby

Best, Henk de, Ronald Driessen en Ton van der Peet (samenst. en red.), *Amstelveense Rugby Club. The International Rugby Club of Amsterdam, 50 jaar 1963-2013*, ARC, Amstelveen, 2013. 136 p., ill. Tekst in het Nederlands en het Engels.

Schaatsen

Couwenhoven, Ron, *Scheve schaats. De rel rond de Vissering-Ruiterschaats*, Stichting Archief Ron Couwenhoven, Zaandam, [2014]. 108 p., ill.

Fischer, David, Ad van Helmond en Jeroen Zonneveld (samenst.), *Schaatsen is emotie! Het bewogen seizoen 2012-2013 op de Jaap Eden Kunstijsbaan*, Sunfield Media, Amsterdam, 2013. 144 p., ill.

Schaken

Berg, Aad van den (red.), m.m.v. Mick van den Berg e.a., *Schaakvereniging De IJssel 50 jaar*, De IJssel, [Moordrecht 2013]. 37 p., ill.

Het Witte Paard Haarlem (samenst.), *Schaakvereniging HWP Haarlem. Jubileumboek 1938-2013*, HWP, Haarlem, [2013]. 44 p., ill.

Voetbal

Dogger, Albert en Bas van der Wiel, *010-020. Over clubliefde*, Fontaine Uitgevers, Kortzenhoef, 2014. 200 p., ill.

Keimpema, Albert van, *Heerenveen in de aanval. Portretten van 25 topschutters in het pompeblêdeshirt, met spelersstamboek betaald voetbal 1954-2013*, Louise Uitgeverij, [Grou], 2013. 255 p., ill.

MEDEWERKERS

SPORTWERELD 69

Ton Bijkerk (1931) houdt zich vanaf 1960 bezig met de geschiedschrijving van de Nederlandse deelname aan de Olympische Spelen. Bijkerk schreef o.a. het naslagwerk *Olympisch Oranje*, waarvan na de Spelen in 2012 de derde editie verscheen. In 1960 was hij de ontdekker van de Nederlandse deelname aan de Olympische Spelen van 1900 in Parijs. In 2000 publiceerde hij het boekje: *Nederlandse Deelnemers aan de Tweede Olympische Spelen Parijs 1900*.

Pieter Breuker (1945) heeft naast vele studies betreffende taal, onderwijs en cultuur op het gebied van de frisisiek tientallen kaats- en sporthistorische publicaties op zijn naam staan. Een volledig overzicht tot en met 2012 van Breukers publicaties is onder 'Bibliografie dr. P. Breuker' en 'Aanvulling Bibliografie Breuker' digitaal in te zien op www.rug.nl/let/onderwijs/Afdelingen/Fries/nieuws. Pieter Breuker is voorzitter van Stichting de Sportwereld.

Wilfred van Buuren (1964) is historicus. Hij werkt als ZZp-er, onder andere voor de Alliantie Gelijkspelen en Gay Union Through Sports (GUTS). Hij is samensteller van het Bibliografisch apparaat voor de Nederlandse sportgeschiedenis (2006) en redacteur van *Hollands Goud*. Alle olympische kampioenen (2012 herziene editie). Hij is lid van de vakjury van de Nico Scheepmaker Beker en speelt basketbal.

Marjet Derks (1958) is universitair docent Cultuur- en sportgeschiedenis aan de Radboud Universiteit in Nijmegen. Zij is projectleider van het onderzoeksprogramma *Sport as cultural identity marker in*

European modernity (1890-2000) en publiceert al sinds 1986 regelmatig over sportgeschiedenis, met name in relatie tot gender, religie en identiteit.

Niek Pas (Tegelen, 1970) is historicus en romanist. Hij is als universitair docent verbonden aan de Universiteit van Amsterdam. Zijn belangstelling gaat uit naar de geschiedenis van Frankrijk, Noord-Afrika en betekenissen van sport in koloniale context. Momenteel werkt hij aan een boek over de Ronde van Algerije, gebaseerd op archiefonderzoek en een oral history project in Frankrijk en Algerije.

Jurrit van de Vooren (1969) is sporthistoricus. Hij werkt voor het Olympisch Stadion, waar hij meer doet dan alleen geschiedenis. Ook werkt hij voor VPRO Geschiedenis, waar hij meer doet dan alleen sport. Van de Vooren is eigenaar van de website Sportgeschiedenis.nl. Met Marnix Koolhaas maakte hij recent de Canon van het Nederlandse Schaatsen, die te zien was in het Olympisch Stadion.

Remco van Dam (1968) volgde de opleiding bibliotheek en documentaire informatie aan de Frederik Muller Academie in Amsterdam. Na een studie bestuurskunde aan de Universiteit van Amsterdam, korte dienstverbanden bij de CNV Dienstenbond en Sport 7, begonnen bij de KNVB. Is als coördinator documentatie, interne communicatie en producties verantwoordelijk voor het beheer van het intranet, de bibliotheek en het archief van de KNVB. Verder behoren de productie van het jaarverslag en het samenstellen van een database, met de statistieken van alle vertegenwoordigende elftallen sinds 1905, tot het takenpakket.

COLOFON

De Sportwereld is een uitgave van Stichting de Sportwereld.

Vormgeving en drukwerk:
www.sportservicedrukwerk.nl

Medewerkers

Sven Portz, Remco van Dam, Ton Bijkerk, Pieter Breuker, Marjet Derks, Jurryt van de Vooren, Niek Pas, Wilfred van Buuren.

Redactieadres

Stichting de Sportwereld

Postbus 11781, 1001 GT Amsterdam

E-mail: info@desportwereld.nl

Bankrelatie:

Rabobank Uitgeest

NL23RABO0152109609

Kamer van Koophandel:

Amsterdam 41215142

ISSN: 15697169

Abonnementen

De Sportwereld verschijnt vier keer per jaar. Het magazine voor geschiedenis en achtergronden van de sport is alleen beschikbaar voor abonnees en medewerkers van Stichting de Sportwereld. Contributie per jaar: abonnees en medewerkers €20,00 instellingen €25,00. Zonder automatische incasso worden deze prijzen met €1,- verhoogd. U kunt abonnee worden door het Reactieformulier magazine op de website - onder de knop magazine - in te vullen en te verzenden. Overname uit deze uitgave is alleen toegestaan met toestemming van de hoofdredactie.

De Sportwereld, magazine van stichting de Sportwereld, geeft informatie over activiteiten van de stichting. Daarnaast bevat zij artikelen, interviews, boekbesprekingen en ander nieuws over de geschiedenis en achtergronden van de sport. Stichting de Sportwereld stelt zich ten doel: het bevorderen van de kennis van de geschiedenis en de achtergronden van de sport in Nederland. De stichting bevordert sporthistorisch onderzoek en zet zich in voor het behoud van het sportief cultureel erfgoed. Zij tracht dit doel te bereiken door het organiseren van bijeenkomsten (lezingen, studiedagen en werkgroepen), door het vervaardigen van publicaties (nieuwsbrieven en boeken) en door het leggen van contacten tussen beoefenaren van en geïnteresseerden in de geschiedenis en achtergronden van de sport.

STICHTING DE SPORTWERELD

Bestuur:

Pieter Breuker (voorzitter), Marjet Derks, Remco van Dam (secretaris), Edwin Luttik (penningmeester), Sven Portz (hoofdredacteur) en Fons Kemper

Projectcoördinator:

Wilfred van Buuren

Webmaster:

Remco van Dam info@desportwereld.nl

SURF NAAR DE WEBSITE VAN MAGAZINE DE SPORTWERELD

WWW.DESPORTWERELD.NL